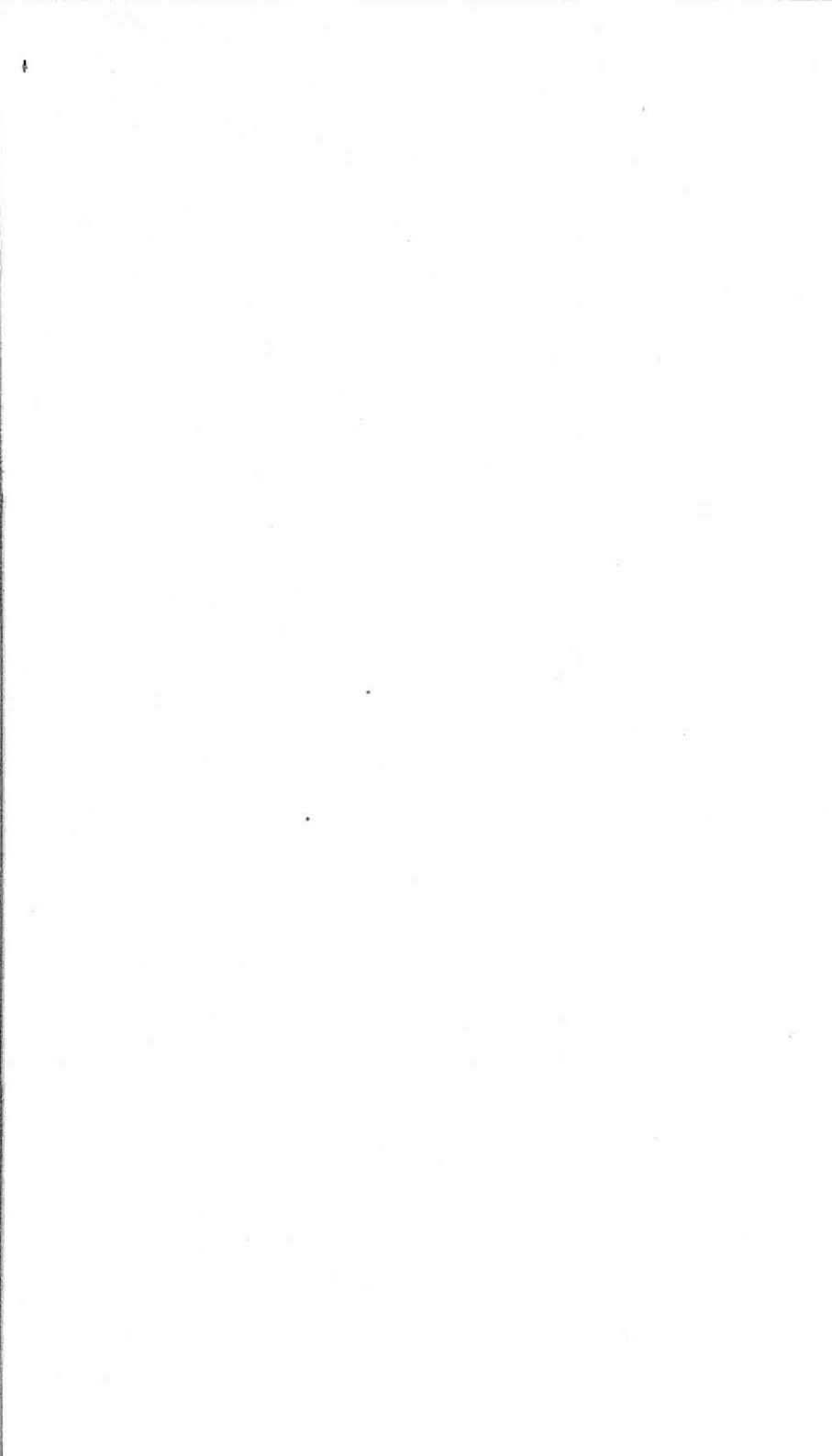

De geloofsbelijdenis ten tijde der Republiek

<https://hdl.handle.net/1874/222597>

v. d. S.

1915/1916

GenNA00740

g.c. mm 3843

NAA 32 D 58 0505

B.
II
8
L
8~~G. ...~~HOOFDSTUK IX.De geloofsbelijdenis ten tijde der Republiek.827. HET REMONSTRANTISME IN NOORD-HOLLANDSCHE
SYNODEN VAN 1621 TOT 1680.

In geen land van West-Europa werd zulk een het leven der gansche natie rakende leerstrijd gevoerd als ten onzent in den aanvang der zeventiende eeuw. Nergens vindt men dan ook de rechtzinnigheid zoo ten uiterste doorgevoerd, en in het volksbewustzijn diep ingestampt. De Remonstrantsche strijd liet tot in geslachten wonden en sporen na. Door 's Hemels gunst behoedde hij Neerland lang voor doervloeiën. De kinderen en kindskinderen van Dordt bewaarden angstvallig, wat de vaderen in zoo harden kamp zich verworven hadden. Ook de notulen der particuliere synoden van Noord-Holland doen ons welbewuste zich zelf tegen allen wind der leer handhavende orthodoxie kennen ¹⁾.

1) Behalve Zeeland dat niet mocht en Drenthe dat niet kon, zonden eertijds alle provinciale synoden des lands een afgevaardigde — Zuid-Holland zond twee naar Noord-Holland — naar de jaarlijksche synoden der andere gewesten. (In N-Holland waren in 1623 slechts afgevaardigden van Gelderland, Z-Holland en Groningen, in '24 en voortaan ook van Utrecht en Overijssel, in '31 voor het eerst ook van Friesland tegenwoordig). Deze

+ 5
32 D 58

Wel volhardde de kerk onmiskenbaar bij haar verwerping van het Remonstrantisme. Maar zij zon al zeer spoedig op middelen, om de Remonstranten te doen wederkeeren. Reeds de synode van Haarlem 1621 besloot, dat men gedeporteerde [ontslagen] predikanten over hun

«correspondenten» verhoogden den luister der vergadering, vertolkten mondeling of uit hun acten de meening van hun provincie, en verlichtten den arbeid door wel in synodale commissiën zitting te nemen. Om de onderlinge correspondentie nog meer te versterken, brachten zij de notulen van hun eigen synode als eeregeschenk mee, en verkregen de acten der pas gehouden kerkvergadering als tegengift. Zodoende bezat en verwierf iedere provincie de acta van haar eigen synoden plus die van gansch Nederland. Ze zijn nog in wezen. Alleen het oud archief van Z-Holland ontbreekt geheel. Daarentegen bezit de Synode der Ned. Herv. Kerk, schoon eerst in 1816 geboren, al den schat die aan Z-Holland heeft toebehoord. Sinds wanneer, schijnt niet bekend. Uit dien schat heb ik mogen ontleenen. Wel niet in mijn eigen woning ondanks ruime borgstelling. Maar dan toch in de Leidsche Universiteits-Bibliotheek zonder drukkende verantwoordelijkheid. Voor zoo veel voorkomende vriendelijkheid betuig ik hier gaarne mijn diep gevoelden dank aan onze Synode van 1913. Meer bijzonder nog dank aan haar dienstvaardigen Secretaris ds. J. Knottenbelt, die mij alle gewenschte faciliteiten onbekrompen verleende.

Niet geringe hulpvaardigheid mocht ik ondervinden van prof. dr. S. G. de Vries directeur der Leidsche Bibliotheek, en van den humanen Conservator der handschriften dr. V. T. Büchner, tot wier studeercel in de handschriftenkamer mij maanden lang hoogst aangenaam toegang verleend werd. Aan beide geleerden bied ik hier mijn oprechten dank.

De notulen der oude Noord-Hollandsche synoden te 's Gravenhage aanwezig zijn afschriften in folio-formaat, door praesides en scribae watechtheid aangaat gewaarmerkt. Hun inhoud is dus even deugdelijk als die der oorspronkelijke aantekeningen te Amsterdam. Voor elk jaar beslaan zij 30 à 40 bladzijden, van jaar tot jaar met andere hand geschreven. Telkens zijn omtrent 10 jaarverslagen saamgebonden in een hechten perkamenten band een handbreed dik. De 15 deelen die ik doorwerkte bevatten: Volumes I 1621—1629, II 1630—'39, III 1640—'49, IV 1650—'59, V 1660—'71, VI 1672—'90, VII 1691—1707, VIII 1708—1720, IX 1721—'35, X 1736—1744, XI 1745—'52, XII 1753—'61, XIII 1762—'70, XIV 1771—'79, XV 1780—'90, en in losse stukken de acten van 1791—'93 en 1795. Zie ze ook opgenoemd bij H. Q. Janssen, Catal. v. h. oud synodaal archief, 65 v.

Het ware een onsmakelijk geheel, thans in den tekst de gansche vondst der notulen kronieksgewijs weer te geven. Hier volgt wat voegt. Over confessie-uitgaven, onderwijs, buitenland enz. later.

gevoelen zou aanspreken, om hen zoo mogelijk weder te winnen.

Hoezeer de kerk bij het beginsel de wacht betrok, leert het geval Bodecher. In de synode van Amsterdam 1622 (art. 32) was een brief ter tafel van den kerkeraad van Leiden aan de gedeputeerden der synode betreffende Nicolaus Bodecherus, voor dezen eenige jaren onwettig predikant te Alkmaar. Hij had zich stil en godzalig gedragen, de prediking des Woords en de academische lessen gevolgd, en zich bereid verklaard de Dordtsche canones te onderteekenen. Nu was het verzoek, hem tot het avondmaal toe te laten. Ook de Leidsche professoren deden voorspraak voor hem. Voorts waren er brieven van den kerkeraad en de hoogleeraren te Leiden aan de synode, met ingesloten een schriftelijke schuldbekentenis van Bodecher.

De vergadering oordeelde dit geen genoegzame schuldbekentenis. Dus maakte zij een andere acte op. En verordende tevens, dat Bodecher in persoon voor de classis Alkmaar compareeren, en de acte van den kansel aldaar voorgelezen worden zou. In de beide volgende synoden mochten brieven van den Leidschen kerkeraad, in 1625 kon Bodecher's compareeren voor de synode niet baten ¹⁾.

1) Brandt IV, 800—802. Ofschoon Bodecher zelfs in 1624 een boekje uitgaf, waarin hij de Remonstranten en hun confessie van Socinianisme beschuldigde, Sociniano-Remonstrantismus, hoc est evidens demonstratio, qua Remonstrantes cum Socinianis, sive reipsa sive etiam verbis, sive methodo in pluribus Confessionis suae partibus consentire ostenditur. Van uit Frankrijk antwoordde Episcopus nog hetzelfde jaar. Bodecherus ineptiens, hoc est, evidens demonstratio, qua ostenditur N. Bodecherum ut plus quam servili adsentatione efficacem contra Remonstrantium [lege: Contra-Remonstrantium] gratiam demereatur, inepte admodum et nugatorie Confessionem Remonstrantium Socinismi arcessere nuper esse aggressum. Opgenomen in Simonis Episcopi S. S. Theologiae in Academia Leydensi quondam professoris, dein inter Remonstrantes, Opera theologica, quorum primum volumen prodiit Amstelodami . . . MDCL . . . volumen secundum prodiit Goudae . . . 1665. Altera hujus voluminis pars continet tractatus polemicos, scil. 4. Bodecherus ineptiens etc. Zie Adriani à Cattenburch S.

Een jaar later legde de boetvaardige het hoofd in den schoot. De notulen der synode van Alkmaar 1626 bevatten:

„16 is gerapporteerd, dat Nicolaus Bodecherus nae den voet in Synodo Amsteld: geraemt, met de kercke, in de Classe van Alcmaer, ten overstaen van de Gedeputeerde des Synodi, ende des Classis van Amsterdam, Christelijk is versoent, ende de acte van versoeninge in de kerke van Alckmaer affgeleesen”.

Dergelijke gevallen herhaalden zich. Daarom gewaagt de synode van Enkhuizen 1624 van een eenparigen voet voor het gansche land, waarop afgeweken en afgezette Remonstrantsche predikanten in de kerk kunnen opgenomen worden. Ieder gevoelt dat opname niet geschieden zou dan met aanvaarding der Dordtsche leer.

De synode van Edam 1625 stelde het drie bladzijden lange artikel 36 op, dat het volgend jaar geaprobeerd zou worden. Daar vindt ge eerst het resumeeren van de provisioneele resolutie der synoden van Gelderland, Zuid-Holland en Utrecht over de wederaanneming der Remonstranten. Volgens dit besluit zou men hen een tijd lang beproeven, eer zij tot lidmaten werden aangenomen. Voorts zou er geschieden openbare schuldbekentenis van de modeste Remonstranten, in absentie van de personen door publicatie van zekere acte, hebbende alvorens hun schuld bekend in kerkeraad en classis ten overstaan van de gedeputeerden der synode. Doch de openbare schuldbekentenis van de clamanten [schreewers] en hevige drijvers der nieuwigheden, zou geschieden door publicatie van de acte in hun tegenwoordigheid,

Th. Professoris inter Remonstrantes Bibliotheca scriptorum Remonstrantium Cui subjunctum est Specimen controversiarum inter Remonstrantes et Socinum ejusque Asseclas, exhibitum ipsissimis scriptorum verbis. Amstelaedami 1728. En betreffende de beschuldiging van Socinianisme de Praefatio van het Specimen. Ofschoon Bodecher van jaar tot jaar door de Z-Hollandsche synode „allen kercken ende Classen eernstelijk gerecommandeert” werd, was hij nog in 1632 ambteloo. Dr. Knuttel, Acta I.

welverstaande in zulke kerken die gewoonte hebben alzo te handelen met enorme zondaars. Ook zou plaats hebben revocatie [herroeping] van geschreven boeken, door mondelinge wederroeping, en onderteekening van de canones en andere acten. De plaats der reconciliatie [verzoening] zou zijn de kerk waar zij hun dolingen geleerd hebben.

Degenen die beroepelijk mochten gesteld worden, zullen aan zes voorwaarden moeten voldoen. 1. Als lidmaten der kerk worden zij een geruimen tijd beproefd. 2. Zij zullen door hun zuiverheid der leer en godzaligheid des levens, door hun goede exempelen en vermaningen zoo veel mogelijk terecht brengen, die door hen en anderen voormaals verleid zijn.

„3. En sullen oock simpelijck en sinceerlijck [oprecht] onderteekenen de confessie, catechismum, en Canones Syn: Nat: Dordrac: volgens 't formulier twelck de Pten [Predikanten] en proponenten onderteekenen, en sonder exceptie, reserve, ofte interpretatie en additie mutatis tantum mutandis [met wijziging slechts van wat wijziging behoeft], dat de kerkenordre bij haer mede onderschreven [worde], die inde provincie geobserveert wort, daer zij gereconsilieert en aengenomen werde ¹⁾.

1) Ook uit deze woorden blijkt, dat niet overal de Dordtsche kerkenordering aangenomen was. Het steunt tot weemoed, in de synodale acten de vergeefsche pogingen te lezen, om de kerkorde door de Hollandsche Staten te doen arresteeren en autoriseeren, en van hen een nationale synode te verkrijgen. De Dordtsche synode 1619 (art. 50) had bepaald: »De Nationale Synode zal ordinaarlijk alle drie Jaren eens gehouden worden». Ook was Dordrecht als classis synodalis aangewezen. Zij zou de nationale synode in 1622 saamroepen. Eerst in 1624 vond ik wat N-Holland betreft er melding van gemaakt. Art. 26 der synode van Enkhuizen 1624 vermeldt, dat tot bevordering der nationale synode door de classis en kerkeraad van Dordrecht „goede debvoiren” [moeiten] gedaan zijn. De gedeputeerden der beide synoden van N- en Z-Holland zullen bij de Hollandsche Staten oonsent verzoeken tot het houden der synode. In de synode van Edam 1625 (art. 34) leert het gravamen van Hoorn, dat het verzoek om een nationale synode, bij de meeste provinciën ingewilligd, bij sommigen

In de synode van Hoorn 1623 verijdelde het staatsgezag de poging, om de Dordtsche rechtzinnigheidsformule ook door voorlezers te doen onderschrijven. Zoowel het streven als het stremmen teekent. Artikel 34 een gravamen der classis Edam luidt:

„Off niet behoorlijk en noodig sij, dat oock de voorleesers en voorsangers der kerken, in conformité van de sieckentroosters, onderteekenen de acte bij den Sijnodum Nationalem gestelt? Antw: jae: doch de H. H. Commissarissen hebben in bedencken gegeven, dat het niet geffectueert werde, dan met kennisse van mijn Heeren de Staeten”.

Beter zou welhaast dezelfde poging slagen met betrekking tot de theologische studenten. Over de moderatie met de Remonstranten handelen wij straks.

In de synode van Edam 1631 luidde het vierde gravamen van Haarlem (art. 30) als volgt.

„Of in toecomende tijden niet noodich sij, dat de studiosi, die preparatorie [voorloopig] geexamineert sullen werden, mede gelijk onder de Synodo Suijdthollandiae, de Canones Synodi sullen onderteekenen, te meer alsoo

tegestaan wordt. Kunnen de tegenstaanden niet daartoe geïnduceerd worden? Conform de resolutie der synode van Z-Holland wordt den gedeputeerden bevolen, om met de gedeputeerden van Z-Holland en der classis van Dordrecht de synode met alle middelen te bevorderen. De synode van Alkmaar 1626 (art. 19) meldt: De gedeputeerden hebben met die van Z-Holland en den kerkeraad van Dordrecht „ingesteld” een remonstrantie aan de Staten-Generaal, die ook aan de respectieve provinciën overgezonden is. Die van Utrecht hebben reeds hun devoir [moeite, plicht] gedaan. De andere correspondenten hebben aangenomen, het bij de hunnen zooveel mogelijk te procureeren. In de synode van Haarlem 1627 (art. 14) blijkt dit verzoek „om gewichtige redenen, in deese conjuncture van tijden naegelaten te zijn”. In de synode van Haarlem 1633 (art. 46) op de vraag: Moet men in dezen tijd Synode nationaal verzoeken? bekomt de deputaat van Overijssel ten antwoord: De classis synodaal zal de vraag als een gravamen uitschrijven. In de synode van Enkhuizen 1636 (art. 23) beroept Smoutius, gelijk na hem soms een „verdrukte” doen zal, zich op de nationale synode. Reeds was de synode *ex actis*. Zie over de kerkerde de synode van 1624 art. 37, 1625 art. 32, en 1627 art. 13.

zelfs sieckentroosters ende gemeijne schoolmeesters sulcks te doen gehouden sijn" ¹⁾).

De synode van Alkmaar 1632 (art. 35) maakte de volgende resolutie op het gravamen van Alkmaar.

„Alsoo in de naest gehoudene Synodo tot Edam, gelast is Art: 30. op het vierde gravamen Harlemense, dat als een gravamen soude uijtgeschreven werden, het pointe vande onderteekeninge der proponenten van zekere geprojecteerde Acte, mitsgaeders of men niet jets wats tegens de moderatie metten Remonstranten in de selfde soude dienen in te voegen? is geantwoort jae, op alle beijde de leden.

Ende nae dien dan iets op het laeste lid tot ampliatio gedaen moeste werden, soo is verstaen, dat men de voorgemelte Acte met de naevolgende woorden sal vervullen: — Post illa verba [na die woorden]: (niet sullen leeren noch voorstaen)

Noch met niemant in het particulier, tot Moderatie ofte accommodatie men den Remonstranten, ouer hunne vijf Art: in prejuditie [tot afbreuk] vande voorschreve Sijnodale beslyuten, spreken noch handelen sullen.

Ende sal dan dese Acte bij alle de Proponenten onderschreven worden".

— In de synode van Haarlem 1633 (art. 28) rapporteeren

1) »Antw. Dattet geschiede conform dexempelen van andere kercken. Ende is tot dien eijnde gelezen d'Acte van onderteekeninge der Proponenten in de Synodo Suijdhollandicâ Gorchomitana anno 1622, [twee laatste cijfers onzeker] gestelt, mitsgaders geopent, dat sulcks anno 1623 [voorlaatste cijfer onzeker] inde Synodo vanden Briel goetgevonden is, in testimonij's praeparatorij Examinis te insereren, ende hare namen inde Synodale Acten te teekenen. Over welckers teekeninge aende respective Classen bij forme van gravamen tegen den naesten Synodum sal uijtschrijvinge gedaen werden, ende met eenen in bedencken gegeven, of men niet ijetwes tegen de moderatie mette Remonstranten inde selve Acte soude dienen in te voegen.

d'Acte luyt als volcht".

[volgt acte van Gorkum 1622, en besluit van den Briel 1623.]

de classen, dat de acte van de proponenten gepractiseerd wordt.

De geestesstemming van de leiders der kerk kon niet verhinderen, dat binnen en buiten de muren der kerk-gemeenschap reactie tegen het anti-Remonstrantisme intrad ¹⁾. Naar de wet van oorzaak en gevolg riep zij vernieuwde actie op. Bovendien zal de verheffing van prins Frederik Hendrik tot stadhouder de rechtzinnige kerk niet weinig onthutst hebben. In de synode van Haarlem 1626 (art. 29) kwam een anti-remonstrantsch gravamen der classis Amsterdam ter spraak.

„Bij wat middel men best kan vooren koomen en verhinderen, dat geen revisie en retractie [terugtrekking] van de Sijnodi Nat: Dordrac: en vorders geen particuliere raetslaegen van eenige nieuwe moderatie met de Remonstranten, gelijk die alreede bij eenige voorgeslaegen, en oock bij openbaeren druck uijtgegeeven sijn, wijders voorgenoomen en te weegen gebracht werden?

Antw. Dat niemant ijedts schriftelijck uijtgeeeve sonder voorgaende visitatie, dat men de Heeren Staaten Generael,

1) In 1626 publiceerde een Rotterdamsch overheidspersoon eenige »Concepten tot moderatie tusschen de Gereformeerde kerken en de Remonstranten». De Z-Hollandsche synoden van 1626 en '27 bedreigden echter alle voorstellers van dien aard met de kerkelijke tucht. Eveneens in 1626 leverde de predikant van Eemnes Anthonij Hornhoven bij den Stadhouder en de Algemeene Staten een soortgelijke remonstrantie in. Predikanten uit alle provinciën bijeengeroepen, zouden de Dordtsche leerregels verzachten en aldus verzoening stichten. Doch de Staten dekten hun onwil met het ongunstig advies der theologische faculteit te Leiden. Zie het »Oordeel der E. E. professoren der h. theologie te Leyden», in Lat. en Ned. druk 1626. En de kerk schorste den voormaligen Remonstrant voor een tijd. Ook een irenische poging der Remonstrantsche predikanten vond bij de Staten geen goedkeuring. Ypeij en Dermout II, Aanteekeningen blz. 224--226. Zie tegen dit streven o. a. Joh. Cloppenburg (over wien straks), »Trouwvertige aanwijsing van theologische redenen, waarom het immers soo seer van de zijde der remonstranten als van de zijde der gereformeerde kerken onmogelijk is te treden in vrede-handelinge tot vereeniging der Remonstranten met de gereformeerde kerken», Amst. 1627.

en zijn Pr: Ex^{te} remonstreere, de schaedelijckheyt van deese voorslaegen, en versoecke daer nae doch niet te willen luijsteren, dat men sulcke censureere, en [op] kerckelijcke wijze daer tegen procedeeere met suspensie [afzetting], dewijle sij volgens haer eijge onderteeckeninge ipso facto [door de daad zelf] haer selven aen soodaenige straffen schuldig maecken”.

Dit laatste is een beroep op het Dordtsche onderteeکنings-formulier, door alle predikanten onderschreven. Het behelst dat wij, ondergeschreven bedienaren des goddelijken Woords, beloven, indien wij tegen de leer eenig bedenken krijgen, het niet te zullen voorstellen voordat wij het den kerkeraad, der classis en synodus zullen openbaren, om daar geëxamineerd te worden; „op poene dat wy hier tegen doende, metter daad (ipso facto) van onse diensten gesuspendeert sullen sijn”.

Voor de synode van Haarlem 1627 compareerde een Remonstranten-vriend van democratischen naam, Cornelius Hanecopius predikant te Amsterdam. Afgevaardigden van zijn kerkeraad verhaalden, hoe hij op zijn verzoek gedimiteerd [ontslagen] en van het heilig avondmaal geweerd was. Hij is van onzuiverheid der leer overtuigd, drijft dat de dwalingen der Remonstranten en Menno-nieten geen excommunicatie verdienen, en zoekt de censuur te ontgaan door autoriteit der overheid. De synode deed hem een acte van satisfactie teekenen, die te Amsterdam vóór het houden des avondmaals zou worden voorgelezen. En stond hem toe het ten avondmaal gaan, en het na zes maanden proeftijd weder beroepelijk gesteld worden ¹⁾.

De geest van voor middelman „moijenneur” te spelen waarde alom rond. Zelfs Dordrecht's beroemde scriba van 1619 Festus Hommius heette er mee besmet ²⁾.

1) Ypeij en Dermout II. Aanteekeningen blz. 228—230. Dr. H. W. ter Haar, Jacobus Trigland, 's Grav. 1891 diss, 57—63.

2) t. a. p., blz. 231 v., en over Z-Holland in 1627 blz. 226—228.

Gevolg was dat de Zuid-Hollandsche synode van Dordrecht 1627 (art. 35) een acte van nadere verbintenis ontwierp, die door alle predikanten moest ondertekend worden. Tot het aangaan van eenige moderatie of accommodatie [schikking] met de Remonstranten ten prejuditie nadeel] van de canones synodi nationalis zouden zij zich niet laten vinden. Op de synode van Leiden 1629 (art. 20) werd bericht, dat gemelde acte van alle predikanten in Zuid-Holland geteekend was.

Twee classes Haarlem en Amsterdam drongen door hetzelfde gravamen in de synode van Haarlem 1627 (art. 33) tot overname dier acte.

„Tweede gravamen der Classis Amstelodamensis.

Alsoo men hoort van nieuwe voorslaegen van moderatie, vrede, en accommodatie metten Remonstranten, off het niet dienstig en nodig en werde, dat door seeckere acte bij den E. Sijnodum daer toe te beraemen alle Predikanten in de respective Classen met haere onderteijckeninge verbonden wierde, met niemant voor haer particulier haer in te laeten in deliberatie van soodaenige voorslaegen?

Antw: Hoognoedig, en conformeert sich de Sijnodus met de resolutie Sijnodi Suijdt Hollandiae Dordracenae [der synode van Z-Holland te Dordrecht] anno 1627 art. 35 in welke alle de Predikanten nu sijnde en nae deesen sullende in dienst koomen, werden gelast te teecken deese volgende acte van naerder verbintnisse, en luyt deselve acte van woort tot woort aldus.

Wij onderschrevene Dienaeren des Goddelijken woorts, resorteerende onder de Classis van N. belooven mits deesen, dat wij met alle manieren sullen handt houden de Canones Synodi Nationalis Dordracenae anno 1619 gearresteert, en ons noijt sullen inlaeten, omme met ijmant int particulier, t' sij kerkelijke ofte particuliere persoonen, sonder weeten ofte consent des voorsz. Classis van eenig concept, ofte voet van moderatie, ofte accom-

modatie vande Remonstranten aen te gaen, te spreecken, ofte adviseeren, in preiudicie [ten nadeel] vande voorsz Canones Synodales en besluijten, op pene, dat de voorsz Classis sal vermoogen den geenen, die daer teegen bevonden sal worden gedaen te hebben, te censureeren naer geleegetheyt van saecke, oock tot suspensie en deportement toe, welke censure wij onderges. mits deesen ons elck hoeft voor hoeft onderwerpen" 1).

In de synode van Amsterdam 1328 werd geconstateerd, dat alle classen de anti-remonstrantsche resolutie reeds hadden volvoerd. Niemand schijnt zich verzet te hebben. Men was algemeen tegen het Remonstrantisme ingenomen. Zelfs tot de koloniën werd de maatregel uitgebreid.

„15. Op het 33ⁿ. art: vervatende de onderteeckeninge vande acte daer gestelt hebben de respective Gecommitteerden der Classen verclaert deselve bij hunne Classen gesamentlijk te sijn onderteekent, verstaet voorts de Sijnodus, dat conform t' exempel van de Classe en kerke van Amsterdam en Enchuysen aen deese onderteeckeninge, als oock der acte Sijn: Nat. gehouden sullen sijn, de Predikanten die nae Oost ofte West Indien sullen gesonden werden, gelijk hetselve de Correspondenten daer Cameren sijn mede wort gerecommandeert" 2).

Uit een onderzoek in de classis Alkmaar ingesteld bleek mij, dat de resolutie der synode van Haarlem 1627 lange jaren van kracht bleef. Nog berust in de bibliotheek van het stedelijk museum aldaar het confessieboekje der classis Alkmaar een vinger dik, op den rug van welks leeren band staat: „Formulieren van eenig-

1) De acte ook bij Ypeij en Dermout, t. a. p. blz. 227.

2) De Oost-Indische Compagnie had zes Kamers, te weten Amsterdam, Middelburg, Delft, Rotterdam, Hoorn en Enkhuizen; en een bestuur van zeventien Bewindhebbers, uit de zestig Directeurs der Kamers. — Art. 21 der acten luidt: Tot wering der Arminiaansche factie en conventiculen art. 44 geroerd, hebben de Gedeputeerden bij den Prius en de Staten van Holland hun devoir gedaan.

heid". Voor predikanten was het van 1619 tot ongeveer 1660 in gebruik. Zes-en-twintig beschreven bladzijden komen eerst daarin voor. Op de zeer verbleekte eerste bladzijde leest ge: „Het formulier vande onderteeckeninghe door de Predikanten des Stadts ende Classis van Alckmaer bij den Synodum National tot Dordrecht anno 1619. gestelt ende gearresteert". Het Dordtsche formulier is hierin vrij gevolgd. Op bladzijde 2 tot 16 staan handteekeningen, vijf à zes per pagina ¹⁾.

Bladzijde 17 opent met de „Acte, die alle de Kercken-Dienaeren volgens de resolutie van t' Synodo Haerlemensis, gehouden Anno 1627, sullen onderschryven". Ze is bijna woordelijk gelijkloidend met die in de notulen van de Haarlemsche synode van 1627. De drie predikanten van Alkmaar teekenden het eerst. De bladzijden 18 tot 26 zijn vol handteekeningen, die hier dichter ineen staan dan op pagina 2 tot 16. Zij eindigen met dezelfde namen als bladzijde 16. Behalve dat op pagina 26 nog twee namen volgen. Waaruit ik afleid, dat omstreeks 1660 een nieuw formulier-boek in gebruik genomen is. Want later zal ons blijken dat men in genoemd jaar geenszins opgehouden heeft, de Dordtsche en Haarlemsche formulieren te onderteekenen.

Keeren wij nu nog even tot de synode van Haarlem 1627 en haar bepaling weer.

De vergadering het Zuid-Hollandsch besluit terstond tot wet verheffende, leert ons dat de classen reeds eenparig aldus besloten hadden. Op deze wijs ontvingen de Dordtsche canones nog een kerkelijke bevestiging bovendien. Ook werd toekomstige verzoening of ineensmelting met de Remonstranten zoo veel mogelijk afgeweerd. Be-

1) Schier nooit een jaartal. Op blz. 14 is de eerste Jacobus Triglandius I. F. Predicant binnen Alckmaer, in margine: 1648 Aug. Blz. 15 heeft vooraf, als bij het voorgaande behorende: 1653 den 9 Januari. Dan volgt: Theodrus a Brakel, Predicant aen den Burch op Texel. Met de volgende pagina, dat moet dus zijn ongeveer 1660, eindigen de handteekeningen.

zwaarlijk kon de kerk anders handelen. Voor Nederland en Europa ware het geen houding geweest, eerst ten uiterste te strijden voor de leer als tot zaligheid onmisbaar, en dan toe te geven in de leer als van niet wezenlijk belang.

Mee in Utrecht eens het El Dorado der leerbestrijders was reeds gelijke bepaling gemaakt, blijkens een missive van een remonstranten-bestrijder.

„39. Is geleezen een missive D. Corn: Dungauij Predicant tot Utrecht, inhoudende een lange narede over de acte (hier boven art: 33: geexpresseert) gestelt, met een contradebat daer teegen, slaende op t' point van moderatie. Dewelcke bij den Sijnodum overwoogen sijnde, is goetgevonden hem hier over vrundelijck door scrijven te begroeten, sijn misslagen in deesen hem te ondecken, en voorts te vermanen om hem te conformeeren met de resolutie sijnes Classis in deesen genomen. En wert D. Deputatus Swavius [Andreas Swavius predikant te Utrecht, correspondent der provincie Utrecht] gebeden daer op in haeren Sijnodo te letten nae behooren” 1).

1) Synode van Amsterdam 1628, art. 17. »De saecke D. Dunganij art. 39 wort verclaert en bevonden uijt d'acten des Sijnodi Trajectinae nu geheel affgedaen en geassopieerd [in slaap, tot rust gebracht] te weesen”. Synode van Hoorn 1629, art. 14. »Belangende de saecke D. Corn: Dunganij, waervan art. 17. des voorleeden Synodi, meldende vande assopieeringe der saecke D: Corn: Dunganij, is uyt onse Gedeputeerden verstaen, dat D. Dunganus beesig is, met verscheijde projecten van accommodatie en moderatie te maecken, om de Remonstrant met de Contra Remonstrant te vereenigen. welcke voorgenoemde projecten van onderlinge verdraegsaemheijt de Synodaele vergaederinge door de Gedeputeerden sijn voorgeleesen, waarop nae behooren gelett sijnde goetgevonden en gereesolveert is, dat die gaen sal op de Correspondentie van Wtrecht sorge sal draegen, datter niet geschiede, dat tot prejuditie vande gemeijne saecken strecke, en ernstelijck daerop lette, dat geen particulier hem aanneeme, 't geen de kercke int gemeen aengaet, en sal ondertusschen de saecke D. Dunganij den Sijnodo van Wtrecht ten principaele bevoolen blijven”. Nog vóór de Remonstrantsche synode te Utrecht van 1612 was de predikant van Jutfaas Cornelis van Dongen of van Dungen door de libertijnsche Staten der provincie afgezet. In 1619 keerde hij naar het Sticht terug. Als predikant van Utrecht deed hij een middel

Is het doeltreffend, onrechtzinnigheid door onderschrijving van formulieren te willen keeren? Over het antwoord op deze vraag kan men verschillend oordeelen. Doch een feit is het, dat ondanks het opleven van het Remonstrantisme na de groote synode, Neerlands kerk na 1627 weinig last meer had van de leer der verslagen tegenpartij. Is dit ook toe te schrijven aan de Dordtsche en Haarlemsche onderteekenings-formulieren der jaren XIX en XXVII?

Ook tegen godsdienstige samenkomsten der Remonstranten bleven opeenvolgende synoden waken. Typeeënd is artikel 21 der synode van Amsterdam 1628.

„Tot wering der Arminiaansche factie en conventiculen art. 44 geroerd, hebben de Gedeputeerden bij den Prins en de Staten van Holland hun devoir gedaan”.

In diezelfde vergadering gaf een gravamen der Amsterdamsche classis aanleiding tot het op nieuw behandelen der Remonstrantsche dwaling op den kansel.

„24. Gravamina Classis Amstelodamensis. I. Alsoo men dagelijks meer en meer hoort en verneemt, dat bij eenige niet weijnig in twijfel getrocken wort, de wichticheijt en nootsaeckelijckheijt der vijf bekende art: der Remonstranten: Off niet bij deese geleegenheijt hoognoodig en sij, dat de Predikanten van de respective Classen van Noort Hollant naerder vermaent werden, om volgende de resolutie des Syn: Nat: de dwalingen der Remonstranten met ernst openbaerlijck op den Predicstoel te wederleggen?

van verzoening aan de hand, dat op onderdrukking der Remonstranten uitliep. Een critiek daarop verscheen als Consideratien van eenighe Ledematen vande ware, suyvere, christelijke ghereformeerde Kercke, op 't hoccxken van C. v(an) D(ungen). Z. pl. 1627. Een andere vredespoging waagde H. Grotius, *Votum pro pace ecclesiastica, contra examen Andreae Riveti et alios irconciliabiles*, s. l. 1642. Rivet antwoordde door zijn *Apologeticus contra H. Grotii Votum*, 1643.

Antw: wort geacht hoognoedig, Ende de Predikanten, en de respective kerken sullen deesen aengaende opgewect worden, omme t' gewichte der waerheijt daer teegen de gemeijnte allenthalve bij alle geleegentheijt wackerlijck in te scharpen".

Een gravamen der classis Enkhuizen betrof insgelijks de noodzakelijkheid en het gewicht der Remonstrantsche dwaling in de vijf bekende artikelen. De nationale synode had ze in de Gereformeerde kerken niet tolerabel geoordeeld.

In de synode van Enkhuizen 1630 bleek treffend, dat de Gereformeerde leer en confessie internationaal waren. Mede het geloofsverwante buitenland duchtte wederopluiking van het Remonstrantisme. Naar luid van artikel 32 werd in de synodale vergadering voorgelezen een missive van de professoren en predikanten der Gereformeerde kerken van Zwitserland en Genève, aan de theologische professoren dezer provincie gericht. Zij uitten hun droefheid over den ellendigen staat onzer kerken — N.B! — en stoutigheden der Remonstranten, met waarschuwing tot volharding. In vereeniging met Z-Holland zou men den brief beantwoorden.

Spannend werd inderdaad de kerkelijke verhouding ten onzent door wat in de grootste gemeente voorviel. Te Amsterdam waren reeds in 1622 twee van de drie verkoren vroedschappen openbaar „moderaet" gelijk de Arminianen zich gaarne noemden, terwijl de derde en de vier gekozen burgemeesteren „tusschen beide en van goede hoope" waren ¹⁾. In 1628 geraakten tot groot misnoegen der burgerij veel „moderateurs" in het stadsbestuur. Prins Frederik Hendrik kwam 10 April in de stad en sterkte de magistraten door garnizoenen. Daarop schreed de overheid van de theorie tot de practijk der gematigheid voort, bestaande in beboeten en ontpoorte-

1) Brandt, IV 724 v.

ren, gevangen zetten en uitbannen van tegenstanders. In '29 werden „publieke tempelen” voor de in '19 veroordeelden getimmerd. Welke ziener of droomer te Dordt zou zoodanige omwending nog wel te Amsterdam geprofeteerd hebben?

Nu liep de maat over. Het gansche land kante zich tegen de contra-revolutie. De kerken van Zeeland en Overijssel besloten, aan de Generale en aan de Nederlandsche Staten te remonstreeren. Ter plaatse zelf werd ds. Adrianus Smoutius, „10 jaar getrouw predikant te Amsterdam”, ter oorzake van een zijner predikatiën tegen het Remonstrantsch kerkgebouw „met een briefken van hare Eers. [Eersaeme = den magistraat van Amsterdam] ter stadt uytgeset”. Zijn geleerde ambtgenoot Johannes Cloppenburg was reeds vroeger naar Leiden uitgeweken.

Daar reeds al de zes classen gealarmeerd waren, maakte de synode van Enkhuizen 1630 Smout's zaak geheel tot haar zaak. Aanstonds besloot zij: Wanneer een vroom predikant, onder pretext [voorwendsel] dat zijn prediking seditie [oproer] kweekt, door zijn stadsmagistraat wordt ontslagen en uit de stad geleid, zullen de gedeputeerden der synode voor hem bij de Staten remonstreeren. Geen suspensie of deportement van een predikant kan plaats hebben dan na kerkelijk oordeel (art. 10).

Om het verzet te fnuiken nam de magistraat van Amsterdam zich voor, sessie te nemen in den kerkeraad. Doch eenige dagen tevoren heeft de synode de sessie voor iedere kerk waar dit niet gewoonte was afgeslagen. Haar acht bladzijden lange artikel 63 is een doorwrochte verdediging van het recht der kerk.

Voorts vaardigde de synode tot tweemaal toe bezedingen aan den magistraat van Amsterdam af. Haar gedeputeerden maakten de zaak bovendien bij den Prins, en de Generale en Nederlandsche Staten aanhangig. Niets hielp. Smout stierf ambteloos in 1646.

Zijn naam zou nog lang in de acten der Noord-Hollandsche synoden prijken ¹⁾. Ja zoo lang Joost van den Vondel's meesterstukken gelezen worden, zal Smout's aandenken bewaard blijven. Want diens hekeldichten zijn smoutig ²⁾. Staat daar soms de Muze met afgewend of omsluierd aangezichte? Immers weinig prinselijk spreekt over zijn tegenstander de prins van Neerlands dichters ³⁾.

Het schijnt of beide partijen van de hevige zaak Smout in 1630 geschrikt zijn. Tien jaar lang heerscht er rust. In de synode van Amsterdam 1640 (art. 41) duikt de vraag op: Of niet de Catechismus, door de Remonstranten uitgegeven, moet wederlegd worden? Men houdt refutatie [wederlegging] voor noodig. Eenige bekwame

1) Synode van 1634 art. 24; Cloppenburg ontvangt zijn tractement te Amsterdam van den magistraat. Art. 30: Ook Smoutius zal het ontvangen, indien hij de uitspraak van zijn prinselijke Excellentie aanneemt. Synode van 1640 art. 6: Bij de Staten en zijn Hoogheid zal aanzoek gedaan worden om het tractement Smoutii. Synode van 1643 art. 10: Het verzoek van ds. Smoutius zullen de deputaten conjunctim met die van Zuid-Holland voor ditmaal nog ondersteunen. In '44 idem. Synode van 1646 art. 7: Wat betreft het tractement Di. Adriani Smoutii piee memoriae, nu overleden, verzoekt zijn weduwe de hulp der synode. Deputaten zullen, met den kerkeraad van Amsterdam, de burgemeesters van Amsterdam daarover begroeten. Synode van 1647 art. 3: Tractement Smoutii. Burgemeesters van Amsterdam zeiden, »dat daer toe gants gene apparentie was». Zal aan de weduwe bekend gemaakt worden.

2) Smout is reuzel of uitgebrand vet. Smouten is met reuzel inwrijven. Zijn spijs is smoutig (Hab. 1:16). Om de woordspeling op Smout's naam sta het woord smoutig, vettig in den tekst met de verzonnen beteekenis: van Smout doortrokken. Dr. ter Haar, a. w., 63—65, 66—76.

3) De Synode van 1630 (art. 57) spreekt van een Fransch boekje van Mr. Fabritius Waalsch pred. te Amsterdam, behelzende een voorslag van vereeniging met de Remonstranten. — In deel IV, waarin de naamlijst, van Ypeij en Dermont en in dl. II wordt Smout zelfs niet genoemd. Zeer vreemd. — In de zaak Smout komt het woord confessie wel niet voor. Maar de geschiedenis der Dordtsche leer is zoo nauw verbonden met die der Dordtsche belijdenis, dat ik haar niet mocht overslaan. Het ging om de confessie-leer.

particuliere personen zijn daarmee bezig. Zuid-Holland laat het daarbij berusten. Ook Noord-Holland.

In de synode van Hoorn 1641 (art. 32) wordt gemeld, dat de Remonstrantsche catechismus door professor Voetius en door Heijdanus predikant te Leiden weerlegd is. Beiden worden schriftelijk van wege de synode bedankt ¹⁾.

In 1646 (dus na zijn dood) verscheen Wtenbogaert's welbekend hoofdwerk, de Remonstrantsche geschiedbeschouwing van dien tijd en strijd, zonder naam van auteur of drukker. Professor Trigland zou na eenige jaren den onwaardeerbaren kerkelijken tegenhanger leveren. Werd de kerk bij dien aanval door vrees of door verontwaardiging het meest aangegrepen? Van stonde aan verweerde zij zich. In de synode van Hoorn 1647 (art. 14) werd gerapporteerd: Op het aanhouden der deputaten is door de Hollandsche Staten het boek van Wtenbogaert geïmprobeerd. De exemplaren zullen worden opgehaald. Ook zal geïnformeerd worden naar uitgever en drukker der „Kerckelijke geschiedenissen”.

1) Onderwysinge in de christelijke religie, ghestelt by vraghen ende antwoorden na de belijdenisse der remonstr. — gheref. christenen. Mitsgaders derselfder formulieren ende ghebeden, des h. doops ende des h. avondmaels, Rott. 1640”. »Catechisatie over den catechismus der Remonstranten, tot naerder openinghe ende oeffeninghe voor hare catechumenen, als oock alle andere liefhebbers der waerheydt inghestelt door Gisbertus Voetius dienaer des Woordts ende professor der theologie tot Utrecht. Hier by zijn gevoeght eenighe disputationen ter selver materie dienende. Utrecht 1641”, LXXVI + 770 blz. Daartegen »Verantwoordinge tegen Gisberti Voetii Remonstrantsche catechisatie ... van Jacob Batelier [Arminiaansch prel. in den Haag], Amst. 1642”. Christelijk vredelievend »Proeve en wederlegginghe des Remonstrantschen catechismi, door Abrahamum Heydanus, dienaer des godtlicken Woorts tot Leyden, Leyden 1641”. Daartegen S. Episcopius, Antwoord op de proeve des Remonstrantschen catechismi van A. Heydanus, Rott. 1643”. Wederwoord van meer dan 1000 blz., »De causa Dei, dat is de sake Gods verdedight tegen den mensche, ... door Abraham van der Heyden, Leyden 1645”. Dr. A. C. Duker, Gisbertus Voetius, Leiden 1897—1913, II, 63—70. Dr. J. A. Cramer, Abraham Heydanus en zijn Cartesianisme, Utr. 1889 diss., 23—28.

(Resolutie der Staten van Holland van Dinsdag 8 Januari 1647) ¹⁾.

In de synode van Haarlem 1651 alarmeert Zuid-Holland Noord-Holland over het herleven der oude pogingen, om met de Remonstranten en Lutherschen te verbroederen.

46. De correspondenten van Zuid-Holland hebben verzocht, wijl eenige predikanten van de Fransche of Walsche kerk in druk gegeven hebben eenige tractaten zonder voorgaande classicale visitatie, waarin zeer periculouse stellingen „de syncretismo cum 5. articulis Remonstrantium, als oock cum Lutheranis ineundo” [over de ineen-smelting en vereeniging die men behoorde aan te gaan met de 5 artikelen der Remonstranten, alsmede met de Lutherschen], dat de Classen gelieven een wakend oog daartegen te houden.

Hoezeer trouwens de kerk op de drukpers toezag, leert art. 14 van de notulen der synode te Amsterdam 1652.

„Op den 8. Art. [der voorgaande synode] hebben de E. respective Classen deses Synodi bekend gemaect datse alle tot een toe Visitatores Ecclesiasticos [kerkelijke boekvisitateurs] hebben, ofte die iaerlycks verkoren worden, ofte dewelcke by gelegentheynt van eenige schriften ende tractaten die haer voorkomen pro illo tempore [voor dien tijd alleen] daer toe worden gecommitteert: ende wat belangt de politicos Visitatores [burgerlijke boekvisitateurs], dat eenige Classen by haere E. Magistraten sulcks voorstellende een gunstige antwoord hadden bekomen: worden op een nieuw alle de E. Classen deses Synodi belast op de voornoemde saecke nader by de Achtbare Magistraten aen te houden” ²⁾.

1) »De kerckelike historie... van het iaer 400 af, tot in het iaer 1619, 1646”. Weldra deed de hooge overheid niets meer, om de uitgave en verbreiding van dit werk tegen te gaan. Jac. Trigland, »Kerckelijcke geschiedenissen... ende aenmerckingen op de Kerckelike historie van Wtenbogaert, Leyden 1650”. Dr. H. W. ter Haar, a. w. 156—176.

2) Hoorn 1653, art. 14: Aangaande de politieke visitateurs van de boek-

Een Gereformeerd christen der zeventiende eeuw verbond in zijn gedachte Remonstrantisme gemeenlijk met Socinianisme, waarover later. Ook de synode van Enkhuizen 1660 (art. 54) levert daarvan een bewijs. De classis van Amsterdam heeft bij de stadsregering verzeefs aangedrongen op sluiting van het „Remonstrantsche en Sociniaansche Seminarium” in die stad ¹⁾.

Ziedaar de schrale oogst der jaren 1630 tot '80. Beiderzijds begon de vechtwoede te luwen.

De strijd der geesten is ook een strijd der boeken. Een enkel woord dus over geschriften.

In 1621 en '22 was de geloofsbelijdenis der Remonstranten in Nederlandschen en Latijnschen tekst in het licht verschenen. Opeenvolgende synoden waakten daartegen. Die van Hoorn 1623 (art. 24) wenschte:

„In conformité van de resolutie van Suijdt Hollandt, is noodig geachtet, dat corte censuren en waerschouwingen, nae de capaciteijt des gemeenes volckes, op de uijtgegeeven confessie der remonstranten gestelt werde, ende dat dienvolgens het selfde door de Gedeputeerden der beijder Synoden den Heeren Staten geremonstreert werde, opdat het consent [verlof] der Ed: Mog: daertoe vercreegen synde, de Professoren Theologiae tot Leijden, diet alreede op de gemelte conditie aengenoomen hebben, daermede souden mooge voortgaen”.

De synode van Enkhuizen 1624 (art. 22) ontving een gunstig rapport.

„Belangende de uijtgegeeven confessie der remonstranten (waervan art. 24) hebben de Gedeputeerden voorn. rapporters hebben de Classen van hun magistraten goede beloften ontvangen. Dr. C. Sepp, Het staatstoezicht op de godsdienstige letterkunde in de noordelijke Nederlanden, Leid. 1891.

1) Het Remonstrantsch seminarium was in 1634 gesticht. Prof. A. des Amorie van der Hoeven, Gedenkschrift van het seminarium der Remonstranten, 1840. Dr. C. Sepp, Het godgeleerd onderwijs in Ned. gedur. de 16de en 17de eeuw, Leid. 1874, 183—216.

port ingebracht, dat sij de nootwendigheyt van deese saecke aen de Heeren Gecommit: Raeden hebben gemonstreert en consent versocht, dat sulckx door de E:E: Professoren tot Leijden soude mooge geschieden, en dat het selfde bij haer Ed: Grootm: oock is vercregen, waer op sij de Copie beijde van de requesten en apostille [kantteekening of naschrift, door de Staten aangebracht] de heeren Professooren hebben behandigt en gebeden, dat sij dit werck met den aldereersten wilde bij de hant neemen, en dat sij dit hebben beloofd en aengenomen, verclaerende oock verders soo wanneer de Kercken ijet diergelijks in toekomende tijden op haer E.E. soudn willen versoecken, dat sij onbeswaert het selfde soudn aenneemen, sonder haer met versoeckinge aen de Heeren Staeten ofte andre moeyelijcheeden te laeten bekommert weesen, sullen derhalven de Gedeputeerden verneemen bij geleegentheijt wat hiervan is gedaen”.

De synode van Edam 1625 mocht zich over het gunstig eind der zaak verheugen.

„18. In de refutatie [wederlegging] van de confessie der Remonstranten daer van art. 22 gerapporteert, soo verre bij de Heeren Professoren es gebracht, dat de selfde nu al onder de perse sij”.

Werkelijk verscheen in 1626 de Latijnsche wederlegging der Remonstrantsche belijdenis. Die confessie zelf was in het oog van vriend en vijand een allerbelangrijkst stuk, heerlijk als voorschans of als punt van aanval. Daarom begeerde de synode van Alkmaar 1626 ernstig de vertaling der wederlegging in de landstaal.

„12. Op den 18. art: is verstaen, dat de Refutatie vande confessie van de Remonstranten nu is uijtgekoomen, en is goetgevonden de H.H. Professoren daer over door de Gedeputeerde te bedancken, en met eenen haer E. te versoecken, om te procureeren, dat de gemelte refutatie tot dienst der kerke, int neederduijts mooge overgesett werden”.

Een der vier volbracht deze taak. Antonius Walaeus schonk ons in 1627 zijn „Censure ofte oordeel” 1).

1) Vlg. VIII, § 3. Censure ofte oordeel van de Professoren der H. Theologie, in de Universiteyt tot Leyden, over de Belijdenisse ofte verclaringe van 't gevoelen der gene, die, inde geüniceerde Nederlanden, Remonstranten werden ghenaeint, etc. door Antonium Walaeum, Professor der H. Theologie inde selve Universiteyt, tot dienst ende waerschouwinghe der Ghemeynte, inde Nederduytsche sprake uytgegeven. Tot Leyden 1627, XXIV + 432 blz. 4°. (Vertaling der Censura in confessionem . . . eorum, qui . . . Remonstrantes vocantur. L. B. 1626). In de Opdracht aan de Staten Generaal [XX blz.] het gemeen gevoelen dier dagen. Blz. II: »Ick brenghe dan nu desen mijnen arbeydt aen de voeten van uwe H. Mogentheden. niet alleen omdat den selven opt versoeck der voormelder Synoden [van de Provincien van Hollandt ende Westvrieslandt], ende uyt cracht van uwer H. Mogentheden privilegie door my is by de handt genomen: maer insonderheyt om dat uwe H. Mogentheden, voor alle de werelt de publijke protectie ende hanthavinge van onse gemeene Nederlantsche Confessie, gelyck de selve tegen de Remonstranten onder uwer H. M. autoriteyt in de Dordrechtsche Synode is goet, ende Gods-woordt-conform gekent ende verclaert, ende die wy hier teghen der Remonstranten Confessie ende lasteringen verdedigen, tot noch toe geluckelick ende stantvastelijck hebt aengenomen; ende ghelyc alle ware leden der Gereformeerde Kercke in dese vrije Nederlanden vastelic hopen ende vertrouwen, ooc in toecomende volstandelic sult aennemen ende behouden”. Blz. III en IV: In 1598 zijn twee Sociniaansche leeraars Osterodius en Vaydovius, door Socinus uit Polen onder den dekmantel van paedagogen naar Leiden gezonden. De theologische professoren aldaar oordeelden, dat in hun boeken een religie begrepen was, die de fundamenten van de geheele Christelijke religie omver stiet, en die niet veel van de Mahomedaansche en Turksche religie verschilde. Die boeken zijn door uw Mogentheden tot het vuur veroordeeld. Die personen is geboden, dat zij binnen tien dagen na de insinuatie uit de Geüniceerde Provinciën zouden vertrekken. Veel van hun boeken en zaad van hun leer hebben zij achtergelaten. Van de Remonstrantsche predikers zijn merkelyk daartoe vervallen eene Venator, beide Geisterani, en de gewezen professor Episcopus. Blz. V enz. wordt dit uit de Remonstrantsche confessie aangetoond. XXIII v. register. In 1629 verscheen de Apologie voor de confessie der Remonstranten. In 1630 het Specimen der Leidsche professoren. In 1631 de Responsio Remonstrantium [zie mijn IX § 3, blz. 149.] De synode van Alkmaar 1632 was hiermede niet tevreden, want zij notuleerde: »36 Quaestio particularis Classis Hornanae. Off nodich en is dat de Professores S. S. Theologie versocht werden tot wederlegginge vande Apologie der Remonstranten? Is geantwoort: Naedien men verstaet, dat de E. Synodus van Zuyt Hollandt ordre gestelt heeft, om dit aen de E. E. Professores voorsegt te

Bij onze Gereformeerde voorvaderen in den bloeitijd der kerk reikte de leer aan het leven de hand.

Voor de vervolgde geloofsverwanten, een enkele maal in België ¹⁾, bijna twee eeuwen door gansch Duitschland, deed Neerlands kerk wat ze kon. De Staten-Generaal drong zij niet vruchteloos tot voorspraak. Schonk een viaticum [reispenning] aan predikanten en professoren. En collecteerde groote geldsommen voor noodlijdende kerken, scholen en personen. In welke Duitsche stad of

versoeken, soo conformeeren [conformceert] sich dese E. Sijnodus, ende sullen dan oock hunne Eerwaardigheden per Dominos Deputatos versocht werden, om dit werck ter hande te nemen, of soo het alrede begonnen is, daerin te diligenteren". Doch de wederlegging der lijvige Apologie was geen peulenschil. In de synode van Haarlem 1633 (art. 29) vernam men: De Leidsche professoren, verzocht de Apologie der Remonstranten te refuteeren, excuseeren zich om hun occupatiën. Onlangs verstond de Zuid-Hollandsche synode, dat Nicolaus Vedelius theologisch professor te Deventer de refutatie in handen had. Bleek dit gerucht onjuist, dan zou de Z-Hollandsche synode zelf voor de zaak zorgen. — De oude historie van klok en klepel. Vedelius schonk geen refutatie, wel een strijdschrift *De arcanis Arminianismi*, L. w. 1631—'34. In de synode van Amsterdam 1634 (art. 26) bleek: Het tractaat tegen de Remonstranten van Vedelius voldoet niet aan het oogmerk der synode betreffende de wederlegging der Remonstrantsche Apologie. Die wederlegging is met kennis der Z-Hollandsche synode door ds. Isaac Junius pred. te Delft aangevangen, en de aanvang reeds door de Leidsche professoren zeer geprezen. Deze [Amst.] synode zendt Junius haar congratulatie toe, met toewensching van 's Heeren zegen. — Zie later de Z-Holl. synoden. Voorts Hoorn 1635 (art. 24): synode encouragiert Junius. Eekhuizen 1636 (art. 17): Junius' werk geeindigd, Z-Holl. benoemde 2 revisoren, verzocht assistentie; de gedeputeerden geautoriseerd. Haarlem 1639 (art. 8): Junius †, zijn werk gerevideerd en ter perse; Leidsche prof. zullen praefatie schrijven.

20) Synode van Alkmaar 1656 art. 57. Verhalen D. D. Deputati, dat sij verstaen hebbende een overgrootte vervolging om der Religie wil tot ijperen ontrent seeckeren Boudewijn Tavenier, molenaar tot Mornchhoven de selve uijt Christelijcke Compassie hebben gemonsteert aen haere Hoognog: die het selve behertigende hebben geresolveert, als hier gebleken, den Heer Huijgens te versoecken om dit den Ambassadeur van Spangien te presenteeren, met versoeck het te willen bemiddelen, sulcx en daer het behoort ten eijnde sulcke vervolginge voor he toecomende mochten cesser. En is daer op gevolcht sijn ontslaging uyt sijne sware gevanckenis".

dorp waar Hervormden woonden, vloeide niet somtijds een Nederlandsche liefdegaaf¹⁾? De namen Glückstadt en de Palts keeren in de Noord-Hollandsche notulen van jaar tot jaar weer. Vooral de geniepige vervolging der achttiende eeuw moet arm Duitschland haast dol gemaakt hebben. Voeg daarbij Frankrijks Hugenooten, en de rampzalige galeislaven onder Lodewijk XIV.

O Rome! alleen zaligmakende kerk met uw attributen van mutserd en schavot! hoe zult gij zooveel bloed en tranen verantwoorden? Nog in de achttiende eeuw staan jaarlijks twintig à dertig oorden der verdrukking in de synodale acten vermeld. Hoeveel leeds is lang na onzen tachtigjarigen oorlog elders geleden. Ik schaam en bedroef mij over Europa van weleer, ik verheug en verhef mij over oud Nederland. Hier verkilde geen doode leerzucht de harten. Hier ontvonkte geloof des Geestes menige ziel. Geloof, door de liefde werkende.

Geloofd zij God die dit alles wrocht. En eere aan ons godvruchtig voorgeslacht, dat weldadigheid Gods aan heel de wereld bewees²⁾.

1) Gedurige collecten voor Neder-hessen, Hanau, Zweibrücken, Keulen, Heidelberg, Wezel, Kleef, Gülick, graafschap Van der Marck, vorstendom Bergen, Anhalt, Dantzig, Bremen, Lübeck, Boheme, Hongarije, Lesna in Polen, Pensylvanië in N-Amerika enz. Syn. van Amsterdam 1658, art 11. Meer dan 5000 ballingen van Boheme en Polen zijn op de grenzen van Silezië. Voor deze religions verwanten zal gecollecteerd worden. Nog in 1791 bedraagt de som der liefdegaven f 2399.2. Voeg daarbij de collecten voor Nederland zelf.

2) In een dogmenhistorisch werk is deze lof der voorgeslachten niet overbodig maar onmisbaar. De liefdadigheid doet ons een juisten maatstaf aanleggen tot beoordeeling van den leerijver. Luide predikt zij ons dat die ijver geen doode rechtzinnigheid, maar levende vroomheid was. In onzen tijd van leervrijheid voorwaar geen noodeloos exempel.

§ 8. DOOPSGEZINDEN, SOCINIANEN, EN AANSTOOTELIJKE
NIEUWIGHEDEN IN NOORD-HOLLANDSCHE SYNODEN
DER ZEVENTIENDE EEUW.

Een wilde loot der Hervorming was weleer de secte der Anabaptisten of Wederdoopers. Hun overschot wist Frieslands priester Menno Simons te hervormen tot de vreedzame Mennonieten of Doopsgezinden. Deze laatsten werden nog vaak gescholden of genoemd met den ouden naam. Behalve tegen de Remonstrantsche waakte Noord-Holland ook tegen de Doopsgezinde confessie.

De zeer bekwame geschiedschrijver der oude Doopsgezinden verhaalt ons, dat het kenmerkende van het genootschap bestond in het zedelijk beginsel. Christus' kerk bloeie in haar oorspronkelijke apostolische zuiverheid. Doch hij verheelt niet, dat hun geschiedenis één relaas is van twist en scheiding. Juist niet streng zedelijk. Tot hereeniging der elkander verketterende groepen verschenen tal van belijdenissen. Den Gereformeerden werden zij punt van aanval.

In de synode van Enkhuizen 1624 (art. 34) rees de vraag:
„Off niet noodig sij de refutatie [wederlegging] van de laest uijtgegeevene confessien der Mennoniten?

Antw: Jae. En opdat de selfde saecke met den eersten gevorderd werde, is goedtgevonden, dat D. Rippertus Sixti Pt. [predikant] tot Hoorn, en D. Petrus Austrosilvius Pt. tot Enkhuijsen, de nieuw uijtgegeevene confessien der Mennoniten, die verscheijden sijn, sullen examineeren, en daervan in den aanstaende synodo rapport doen, ten eijnde alsdan op de refutatie der selver verder ordre moge gestelt worden" ¹⁾.

1) S. Blaupot ten Cate, Ges. d. Doopsgezinden in Holland, Zeeland, Utrecht en Gelderland, dl. I, Amst. 1847, 314—328. Ds. K. Vos, Menno Simons, Leid. 1914. Uit de bibliotheek van het stedelijk museum te Alkmaar werd mij door de voorkomende vriendelijkheid van den bibliothecaris den weled. heer

Reeds had iemand anders de hand aan den ploeg geslagen. De synode van Edam 1625 (art. 23) stelde dus de zaak uit.

„Aengaende 't stuck der confessie der Mennisten off

C. W. Bruinvis ter inzage verstrekt een boekje in briefkaartformaat een vinger dik, behelzende eenige confessies in 1666 te Vlissingen door Geleijn Jansz. boekverkooper herdrukt. Met veel dank citeer ik daaruit.

De oude Doopsgezinden waren in kerkgroepen gesplitst. De »Hoogh-duytschen» stelden in 1591 te Keulen weinige artikelen op. »Concept van Ceulen, van den eersten Mey anno 1591». [IV + 4 blz. in Alkm. geschrift]. In 1610 verscheen de Waterlandsche confessie, of belijdenis van Hans de Ries en Lubbert Gerritsz. De Oude-Friezen bezaten een korte »Bekentenis des geloofs, gesteld in XXXIII artikelen». Ze werd door Pieter J. Twisk in 1617 voor den Hoornschen Martelaars-spiegel geplaatst, en in 1620 afzonderlijk te Hoorn gedrukt. Beiden niet in het Alkm. geschrift. Deze drie kunnen te Enkhuizen in 1624 bedoeld zijn.

Tot de herleving der Gereformeerde actie van 1625 en volgende jaren kan het feit hebben bijgedragen, dat de Doopsgezinden meer eensgezind werden en onderscheiden belijdenissen uitgaven. De gemeente der Vlamingen te Amsterdam liet in 1626 in een zoogenaamd »Olijf-Tacxken» een antwoord uitgaan op drie vragen, een confessie van VIII + 26 blz. in het Alkm. boekje. In 1627 door een »Brief tot vreed-bereydinge» [12 blz. ib.], in '29 door een »Presentatie» [6 blz. ib.] gevolgd. Een en ander viel in goede aarde. In 1630 greep te Amsterdam de »Vrede handelinge» plaats [het protocol beslaat 7 blz. ib.]. De vereenigde Hoogduitschen en Friezen, die zich nu met de Vlamingen verbonden, gaven nog in 1630 uit de »Belijdenisse van Jan Centsen of anders Hoog-duytsche confessie des geloofs» in 21 artikelen [blz. 53—73 in Alkm. boekje].

De reformatorische kerken van onderscheiden belijden groepeerden zich destijds ten onzent om de Gereformeerde kerk als prima inter pares, als landskerk. Vandaar het sprekend feit, dat »Jan Cenz» zijn belijdenis opstelde onder invloed der Nederlandsche confessie. Het ordelijkst belijdenisschrift van Doopsgezinde zijde vangt opmerkelijk aan. »Het I Artyckel. Van de Eenigheyt des H. Gods, ende sijne hoedanigheyt. Wy gheloooven metter Herten ende belijden metten monde, dat'er is een eenigh eeuwich onbegrijpelijk Geestelick Wesen, dat welcke in de H. Schriftuere God genaemt wort, dien alleene toe-geschreven wort, Almachtigheyt, Barmhertigheyt, Rechtveerdigheyt, Volkomenheyt, Wijsheyt, aller Goetheyt, Alwetenheyt ende ghenaeamt is een Fonteyne des Levens, ende een corspronck alles goets, een Schepper aller dinghen, ende een onderhouder der selver, die in den Ouden Testamente met verscheyden Namen... ghenaeamt wort» enz. Meerdere sporen van navolging der Confessio Belgica ontbreken.

Tusschen de onderling twistende Vlamingen zelven kwam in 1632 te

der selver examinatie, staende ten laste van D. Ripperto Sixto, en Petro Austrosijlvio, heeft Ds. Rippertus overgegeeven verscheijde art., haere doolinge in der selver confessie bevonden vervatenne, doch alsoo men verstaet dat Ds. Johannes Kloppenburg Pt. tot Amsterdam algeereet soodaenig werck onder de perse heeft, sijn de booven gen. Bderen [genoemde Broederen. Voortaan worden de afkortingen voluit door mij afgeschreven, zonder vermelding] haeres devoirs [voor hun moeite] bedanckt, en es goet gevonden de verder refutatie te laeten berusten, tot dat dit werck sal sijn gesien" 1).

Dardt de zoen tot stand. Vandaar de Dordtsche belijdenis, »Belijdenisse van Adriaen Cornelissen of confessie des christelicken geloofs" [blz. 85—104 in Alkm. boekje]. Een groote vergadering te Haarlem 1649 nam deze drie belijdenissen aan: het Olijftakje, de Duitsche en de Dordtsche. En een Zeeuwsche vergadering van 1665 onderteekende ze en gaf ze uit. Voorts bevat het Alkm. boekje [blz. 74—84, gedateerd 1630 Hoorn] nog: »Copye, ende seecker Antwoordt van de Switser Broeders ofte Hoogh-duytschen, alsoo genoent; overgegeeven aen de Poolsche, betreffende het punct der Menschweerdighe ende der Godheydt Jesu Christi, etc.".

Prof. De Hoop Scheffer heeft ten onrechte de meening gepropageerd: De oude Doopsgezinden waren eigenlijk anti-confessioneeen. Er bestonden bij hen geen belijdenisschriften, waarnaar de leeraren zich hadden te richten. Zie daartegen het overtuigend opstel van den bekwamen Doopsgez. leeraar van Middelstum Ds. K. Vos, Sociniaansche bewegingen onder de Doopsgezinden in de 17de eeuw, in Ned. archief voor kerkges., XI (1914). 332—341. Reitsma en v. Veen, Acta III 399 spreekt van een confessie van 1618 voor het martelaarsboek geplaatst. Moet dit zijn 1617, en is zij de confessie van Twisk te Hoorn (zie boven)?

1) De zeer bekwame en rechtzinnige Joh. Cloppenburgh werd in 1617 pred. te Aalburg, in '18 te Heusden, in '21 te Amsterdam; in 1629 naar Leiden ontweken (zie § 7), werd hij in '30 pred. te Brielle, in '40 hoogl. te Harderwijk, van 1644—'52 te Franeker waar hij zeer geacht was. Zijn kleinzoon prof. J. à Marck gaf zijn geschriften uit. *Johannis Cloppenburghii theologiae opera omnia nunc demum conjunctim edita*, 2 tomi ⁴⁰ Franqueræ 1684. Tomus alter p. 103—248, *Gangraena theologiae anabaptisticae, disputationibus XLVIII, olim publice ventilata* in illust. Gymnasio Gelrovelavico [Harderovici]. Aldaar p. 108: Gisbertus Voetius in *Bibliotheca studiosi theologiae*, edita anno MDCXLIV. lib. secundo, de Apparatu ad controversias Anabaptisticas, pag. 554. Hoc anno Johannes Cloppenburgh Professor Theol. Harderovicenus, nunc Franqueranus, scriptum suum *Belgicum veste latina et Scholastica induit, quod studiosis nostris commendo*,

Als antwoord op een boekje van den Zeeuwschen predikant Hermannus Faukelius „Babel der Wederdooperen” was namelijk te Amsterdam in 1624 een Doopsgezinde confessie verschenen. Faukelius die het volgend jaar overleed, had Cloppenburg volle vrijheid van handelen gegeven. Deze deed nu nog in 1625 zijn „Gangraena of Cancker van de leer der Weder-dooperen” het licht zien ¹⁾.

Waarschijnlijk was met Cloppenburg's uitvoerig werk de zaak der Doopsgezinde confessies in den doofpot ge-

1) *Gangraena theologiae anabaptisticae*, dat is: Cancker van de leere der Weder-dooperen: ontdeekt uyt hare eigene schriften: [tot bewijs dat hare Bekenentisse A^o 1624 uytgegeven, enckel bedeckinge der schande is.] Met een teghen-gilt, der ghesonde woorden Gods. Door Johannes Cloppenburg, Dienaer Jesu Christi in sijne Gemeente tot Amstelredam. 't Amstelredam 1625. XXXII en 620 blz. 12°. In Bibliotheek der Vereen. Doopsgez. Gem. te Amst. Opdracht aan Amst. burgemeesters. Tot den christel. lezer. Daarin o. a.: Tegen Faukelius' »Babel der Wederdooperen” verscheen »Bekentnisse [Cloppenburg in 1645 »quam Flandricam vocant] van de voornaemste stucken des Christelijcken Geloofs ende der Leere. Dienende tot antwoord op het boecxken Hermannii Faukelij by hem gheintituleert Babel der Wederdoopers, etc. gestelt ende uytgegeven door Cl. Cl. 't Amsterdam, anno 1624”. Zij [de Doopsgezinden] willen ons doen gelooven, dat in hun geloof en leer zoodanige confusie niet is. Hierin zijn alle ketters het eens, dat de christelijke religie hun »eygentlycker bestaet” in de werking die de mensch doet ten opzichte van God en Christus, dan in de werking van de kracht der sterkte Gods, die Hij gewrocht hebbende in Christus uitwerkt aan ons. De grondwaling der Wederdoopers is »de vercleyninge van de Godheyt des Heeren Christi in syn Menschwerdinge, ende lyden ende sterven”. Het driedeelig boek schetst de Wederdoopers als niet gezond in de leer aangaande God en Christus, en hoe men God door Christus zoeken moet. En zwijgt van voorzienigheid en praedestinatie. Volledig behandelt het dus de stof niet. Lat. vertaling, *Gangraena theologiae anabaptisticae, disputationibus XLVIII. olim [1644] publice ventilata in Illust. Gymnasio Gelro-Velavico. Auctore et praeside Johan. Cloppenburgio S. S. Th. Doctore et Professore nunc in Academia Franequerana. [XVI + 384 p., 12°.] Accedit Frid. Spanhemii S. S. Th. D. et Professoris Leidensis Diatriba historica de origine, progressu, et sectis Anabaptistarum. Franequae 1645. [p. 386—435]. Ook te Amst. Naar aanleiding van zijn Hollandsch boek van 1625 heeft Cloppenburg te Franeker disputeren met zijn studenten gehouden. Op aansporing van Voetius gaf hij ze in 't Latijn uit, als zeer vrije bewerking. Opera omnia II.*

gaan. Maar een persoonlijke aanklacht rakelde haar op ¹⁾.

Jaques Outerman of van Reninghen leeraar bij de Vlaamsche Doopsgezinden te Haarlem, werd door Joannes Acronius ²⁾ Gereformeerd predikant aldaar beschuldigd, dat hij zich gansch ongewoon uitgelaten had over den eenigen God en de menschwording van den Zoon Gods. Hij had zich in 1605 bloot gegeven in „Eene noodighe Christelijke verantwoordinghe”, door de theologische faculteit te Leiden nu in 1626 veroordeeld als afgrijsselijke en godslasterlijke ketterijen behelzende. Acronius klaagde hem en de zijnen bij de Hollandsche Staten aan. Dezen committeerden twee leden van het Hof van Holland, om met Outerman te spreken.

Het godsdienstgesprek had 26 September 1626 plaats. De negenenzeventig-jarige vond eerlang bovendien goed, zijn antwoord op beide vraagstukken in geschrift te stellen en in druk te geven. Opdat blijken mocht dat zijn gevoelen overeen kwam met dat der Doopsgezinde leeraren, verzocht en verkreeg hij de onderteekening door negentien andere oudsten uit negen gemeenten. Als een soort request werd daarop de belijdenis van Outerman, met een voorreden aan de Staten van Holland, 8 October 1626 aan de Gedeputeerden van den Hove van Holland overgegeven.

1) Blaupot ten Cate, 219—221.

2) Joannes Acronius, leerling van Junius en Ursinus, pred. te Eilsum in O-Friest., in 1601 te Gron., in '11 te Wezel, in '14 voor de Spanjaarden naar Deventer gevlucht, in '17 theol. hoogl. te Franeker, in '18 tijdelijk pred. te Kampen, lid der nat. synode, van '19—'27 pred. te Haarlem. Een geleerd maar zeventiende-eeuwsch hevig man. Die een oude rekening met de Wederdoopers te vereffenen had. Zie zijn Apologie ofte Verantwoordinghe des Edicts der Stadt Groningen tegen der Wederdooperen en andere Secten onordeningen den 7 September des jaers 1601. ghepubliceert. Gron. 1602. Daartegen verscheen Ontschuldninghe der smaet-reden in seker schriften daerinnen de rechte naevolgers der Evangelischer leere ghenoeemt worden Wederdoopers. Mitsgaders Wederlegginghe des edicts Groeninghen van 7 Sept. 1601. Anno 1603

Had reeds het gesprek raadsheer en griffier gunstig gestemd? Of won de gedrukte confessie de harten? Beiden droegen voor Outerman en de zijnen dit gevolg, dat de Staten in de belijdenis „contentement en vergenoegen namen en hen niet verder molesteerden” 1).

Acronius' classis Haarlem bracht als gravamen de confessie van Outerman reeds in de synode van Alkmaar 1626 te berde.

„27. gravamen Haarlemense. Hoe men best zal weeren de gruwelijke en lasterlijke leeringen van Jaques Outerman, ende sijne meedestanders, van de drie Goddelijke weesens, ende bepaelinge van het weesen des Vaders alleen in den Heemel, uitwijsende sijne scriften, als zijnde een seer slim gevoelen van deese secte, verschillende van het gemeen gevoelen der selfder secte”.

Het antwoord luidde: Door een remonstrantie aan de hooge overheid, en een rapport aan het hof van justitie. D. Petrus Jacobi Austrosilvius wordt verzocht, het ordelijk te wederleggen.

De kerk zou Acronius dus krachtig steunen. Met weinig succes, naar we reeds zagen. De Staten zouden niet verder molesteeren. Op eigen terrein zette de kerk den

1) De belijdenis des geloofs, die op den 8 October 1626, aen de Ed. Groot-Mog. Heeren Staten van Hollandt en West-Vrieslandt is over-gelevert. Door Jaques Outerman, ende oock aen-ghenomen ende onderteekent is, van verscheyde andere Oudsten en leeraren, der verëenighde Vlaemsche, Vriesche ende Hoogh-duytsche Doopsgesinde Gemeentens in Hollandt. Te Vlis-singhe, voor Geleyn Jansz, Boeck-verkooper . . . Anno 1666. [8 blz.; in Alkm. bibliotheek als afzonderlijk geschriftje; daarin op blz. 2:] Voorreden: Op 26 Sept. 1626 zijn voor ul. gecommitteerden, Johan Persijn raadsheer en François de Witthe griffier van het hof van Holland, eenige vraagstukken voorgelezen aangaande de kennis van den eenigen God en de menschwording onzes Heeren Jezus Christus. Mijn antwoord is opgeteekend, mij voorgelezen en tot mijn genoegen gesteld. Ik heb zonder lang bedenken geantwoord, hen 79 jaar oud en van verzwakte memorie, en word beschuldigd van een bijzonder gevoelen te koesteren afwijkende van de gewone confessie onzer leeraren. Daarom geef ik mijn belijdenis uit, onderteekend door eenige leeraren uit andere steden.

strijd voort. De notulen der synode van Haarlem 1627 bevatten:

„15. Op het 27. art: hebben die van de kerke van Haerlem gerapporteert, bij haerlieden aen de Ed: Heere Persijn [raadsheer van het Hof van Holland] de stucken en grouwelen van Jaques Outerman bekent gemaect te sijn, gelijk dan verstaen wert, deese stucken den H. Professoren Theologie nu te sijn gecommuniceert.

D. Petrus Jacobi Austrosijlvius gelast tot weederlegginge deeser en andrer dwaelingen der Mennoniten, heeft de vergaederinge geopent seeckere swaerigheeden, die hij in dit werck vindt, en concludeert dat hem een assistent mochte bijgevoegt werden, twelck bij de vergaederinge sijnde in acht genoomen, versoeckt als nog D. Austrosijlvium te willen continueeren in 'taengevangen werck, volgens ordre voor deesen gegeven”.

De bekwame Austrosylvius werkte nu met spoed. De synode van Amsterdam 1628 getuigde van merkbaeren voortgang. Tevens blijken uit de notulen het kras oordeelen en het inbinden der Leidsche professoren. Was dit laatste het gevolg van het gunstig oordeel der Staten over Outerman?

„9. Op den 15. art: des voorleeden Sijnodi begrijpende de saecke van Jaques Outerman is door de Achtbare Heeren Commissarissen [politiek] lecture vergunt [!] van t' oordeel der Theologische Facultejt tot Leijden van dato den 8. Septemb. 1626, daer bij hunne waerde oordeelen desselfs artikelen sommierlijck spreekende vande Goddelijke nature, d' H. Drieenigheit, en den persoon Christi te sijn nefarias et blasphemias hereses etc. [goddelooze en lasterlijke ketterijen enz.], gaende teegen de overeenstemminge des ganschen Schrifts, en t' geheelen Christendom”. Deze dwalingen zijn door Outerman dermate bewimpeld, dat de professoren eenig contentement schijnen genomen te hebben. Deputaten zullen bij de professoren naar die latere verklaring vernemen, en aan

het provinciale Hof verzoeken om de copie van het voornoemd oordeel.

D. Hartenbergius rapporteert uit naam van Petrus Austrosylvius, dat hij al ver in 't werk gekomen is. Ieder classis wordt vermaand conform artikel 27 der synode van Alkmaar 1626, één predikant te nomineeren om het conjunctim [gemeenschappelijk] te visiteeren. D. Austrosylvius zal door het schrijven der gedeputeerden vermaand worden, hetgeen nu bij hem gereed is door de visitatoren zijner classis ter hand te stellen aan de geëligeerde visitatoren, en voorts het werk met den eersten te volvoeren.

De synode van Hoorn 1629 (art. 9) constateert stilstand van het werk.

D. Austrosylvius heeft grooten onlust tot het werk. De synode zal hem ontbieden om hem te „couragieeren”. „Op de saecke van Jaques Outerman rapporteeren de Gedeputeerden, dat de Professoren bleeven bij haer gegeven oordeel, en niet en wisten van eenig contentement hun waerden in deesen gegeven”.

In die vergadering compareert Austrosylvius. Hij wordt door den aard van het werk genoodzaakt, invita Minerva [zijns ondanks] te arbeiden. En verzoekt een helper, die het werk formeere. De synode benoemt als zoodanig den beroemden Abraham à Dooreslaer, eveneens predikant te Enkhuizen. In een volgende zitting wordt deze na aarzeling bereid gevonden ¹⁾.

In de synode van Enkhuizen 1630 (art. 34) doet de praeses, toevallig à Dooreslaer zelf, verblijdende opening van zaken. Kort voor het aangaan der synode zijn hem door Austrosylvius ter hand gesteld theses en antitheses

1) Schreef een verdienstelijke bijbelvertaling, Nieuwe vertaling der H. S. met verclaringen ende annotatien van Emanuel Tremellius, Franciscus Junius, Theod. Beza en Joh. Piscator, Amst. 1614. (Vgl. I. le Long, Boekzaal der Nederduijtsche Bijbels, 753, 756.) En Christ. ende schriftel. aenspraken aen de gem. te Enckhuizen, Enckh. 1655.

over de dolingen der Mennonieten en de waarheid en zuiverheid der Gereformeerde leer. Twee revisoren werden daarop benoemd. Zij bevonden dit een goed werk te zijn, waaraan veel naarstigheid gedaan was, getrouw aanwijzende de lasterlijke en grouwelijke dolingen der „Wederdooperen of Mennoniten” over den persoon Christi en de Drieeenheid. Austrosylvius ingekomen zijnde verzoekt advies over de orde, waarin het boek zou gesteld worden. De vergadering besluit hem door den praeses hoogelijk te bedanken, en hem te kennen te geven, „dat hij in t' stellen van dit werck dese ordre soude houden: namenlyck dat het gevoelen der Gereformeerde kercke, ende de dolingen der Wederdooperen souden worden voorgesteld door Theses ende Antitheses: de Theses met de eijgen woorden van onse Confessie ofte des Catechismi, soo veel mogelick is, ende d' selven bevesticht met eenige clare Schriftuerplaetsen. En de Antitheses met d' eijgen woorden vande partijen, ende aenwijsinge der plaetsen, waer deselve te vinden sijn: dat oock vergelijckinge soude werden gedaen tusschen de dolingen der Wederdooperen ende der ouder ketteren” . . . Volgens vroegere resolutie zal de praeses het werk fatsoeneeren.

De synode van Edam 1631 (art. 26) verneemt, dat het werk voortgang heeft. Door de gedeputeerden der classis Enkhuizen zijn de theses en antitheses van Austrosylvius overgeleverd, gevisiteerd en goedgevonden. Zij worden tot spoed vermaand.

In de synode van Alkmaar 1632 (art. 24) doet zich vertraging voor. Wegens lichaamszwakte verzoekt Austrosylvius, dat de synode een weinig wil „patienteeren”.

In de synode van Haarlem 1633 (art. 23) levert Abraham à Dooreslaer een proeve van zijn werk over, hem door Austrosylvius overhandigd. Van artikel één wordt met groot contentement lecture gedaan.

De synode van Amsterdam 1634 (art. 22) hoort van merkbaren vooruitgang. Men is voortgegaan tot het

twaaifde hoofdstuk, handelende van Christus' menschwording.

Het volgend jaar arbeidt slechts één der twee auteurs. Artikel 21 der synode van Hoorn 1635 vermeldt: à Dooreslaer is gekomen tot het negentiende caput, er schieten nog vijf capita over.

De synode van Enkhuizen 1636 (art. 6) smaakt de voldoening, den arbeid der beide pastores loci voltooid te zien. Het werk van à Dooreslaer en Austrosylvius is voltrokken, en door revisoren der respectieve classen geapprobeerd. De beide auteurs worden door den praeses hartelijk bedankt.

Zoo kwam in twaalf jaar tijds onder synodale leiding een geschrift tegen de Doopsgezinde confessies tot stand dat, om in de taal dier tijden te spreken, zijn weerga mist. Deze 800 quartijn-bladzijden zijn metterdaad het beste, dat destijds over dit onderwerp in onze taal verscheen ¹⁾. „Grondige en klare vertooning van het onderscheid tusschen de Gereformeerden en de Wederdoopers”.

Wel is in opdracht en voorrede van geen geloofsbelijdenis spraak. Maar de verschilpunten, in 24 hoofdstukken behandeld, stellen onafgebroken confessie tegenover confessie. De leer der Gereformeerden wordt daarin voorgesteld met de eigen woorden der confessie of belijdenis van de Gereformeerde kerken van Nederland, mitsgaders van haar christelijken catechismus, en het oordeel der nationale synode van Dordrecht 1618 en '19, met verscheiden Schriftuurplaatsen versterkt. De tegenleer der Wederdoopers wordt weergegeven met de eigen woorden van verscheiden schriften, belijdenissen, tractaten en verklaringen. Dit alles geschiedt met getrouwigheid.

1) Een even omvangrijk werk 800 blz. groot was Idz. Nicolai Franekerensis pred. te Minnertsga, Grontlicke onderwijsinghe teghen allerleye dwalinghen der Wederdooperen deses tijts inde Nederlanden. Franeker Amst. 1609. In hun register der aangelegen schriften door à Dooreslaer en Austrosylvius niet genoemd.

Daarna stellen de auteurs in ieder hoofdstuk hun christelijke aanmerking, dat is een korte aanspraak aan den lezer of pleitrede ¹⁾.

Met groote voldoening maakte ik kennis met het degelijkste boek over de leer der Wederdoopers. Het beleefde een tweeden druk ²⁾. Al bladerend komt men

1) »Grondige ende klare vertooninghe van het onderscheydt in de voornaemste hoofd-stucken der Christelijcker religie, tusschen de Gereformeerde ende de Weder-dooeren: In maniere van tegen-stellinghe neven den anderen voor-ghesteld, met bevestiginge der waarhey, ende wederlegginghe der dwalingen. Uyt ordre ende last des Noordt-Hollandtschen Synodi ghemaeckt ende uyt-gegeven, door Abrahamum à Dooreslaer, Predicant tot Enchuysen; ende Petrum Jacobi Austro-Sylvium, Predicant in Venhuysen. Den tweeden druck; waer in nu de Schriftuer-plaetsen zijn voor-ghesteld na de nieuwe Oversettinghe des Bibels. Gedruckt t' Enchuysen 1649.» Te Leid. aanwezig. In tekst en hier eerste druk gevolgd, te Amst. in Bibl. d. Doopsg. gem. aanwezig. Dedicatie 34 blz. gedateerd Enkhuizen 20 Juni 1637. Na klachten over Wederdoopers: Opgestaan is een Jaques Outerman, een Vlaamsche wederdooper, in zijn leven woonachtig te Haarlem. Zijn boek »Eene noodighe christelijcke verantwoordinge tegen de quade inventien», 1605 zonder plaatsnaam, is vol ketterijen over de natuur Gods, de drieenheid, en den persoon van Christus. Zie het oordeel der theol. faculteit van Leiden van 18 Sept. 1626. Zie ook het plakkaat van burgemeesters en raad der stad Gron. van 8 April 1637 over een vergadering van Doopsgezinden. Burgemeesters oordeelen, dat door dergelijke leerpointen »deuren ende vensteren tot alle sonden worden open ghedaen». »Voorreden aen den... leser» 34 blz. noemt hun dwalingen uit het oude Christendom operakeld, en hun geloofsbelijdenissen. De tegenschriften die wij doorzochten »monteren ten ghetale van 80. ofte 81. stucx». En »dat de Verschilpointen... uytloopen tot een getal van 87. sulcx dat tot noch toe geen Tractaet, so volcomen, wijtloopigh, ende in sodanigen fatsoen, ende ordre, als dit tegenwoordige (onses wetens) tegen de Weder-doopersche dwalingen gesteld ende uytgegeven is». Approbatie der zes gecommiteerden. Register van de aangelegen schriften der Wederdoopers en der Gereformeerden, o. a. De zes boeken van Bullinger Zürich 1560; Den wortel, oorspronck, ende fundament der Weder-dooeren, door Guido de Bres, Amst. 1589; Grondigh bericht van de beginselen der Weder-doopersche secten, door Hermannus Moded, Middelhurch 1603. Grondighe ... Vertooninghe, blz. 1—856, 2e dr. 1—763. Vooral hoofdstuk XXII »Van den christelijcken ban» is een apologie der geref., een wederlegging der doopsgez. leeropvatting. Registers der hoofdstukken, der Schriftuurplaetsen, en der voornaemste zaken.

2) Synode van Edam 1649 (art. 1). D. Abraham à Dooreslaer predikant te Enkhuizen zegt: Het boek genaamd Grondige vertoninge vande dolingen

onder den indruk van magistralen arbeid. Daarbij is maatstaf ter beoordeeling de leer van Gods woord, kort samengevat in de Nederlandsche belijdenis des geloofs.

Ter kenschetsing diene het volgende uit de Dedicatie aan de Staten van Holland, en aan de herders en ouderlingen der Gereformeerde kerken onder de christelijke synodus van Noord-Holland, en representeerende de classen van Haarlem, Amsterdam, Alkmaar, Hoorn, Enkhuizen, Edam.

„Want Noodigh is 't, dat eens de Wederdooperen, van alderhande secten generalijck op 't Tonneel gestelt, hare Hutte wijdt open gheset, ende de gordijnen van dien opgeschoven werden. Op dat een yeghelijck weten moghe, hoe verdeelt dat sy zijn, hoe sy rijten ende splijten, hoe sy teghen malcanderen aenloopen, hoe sy malcanderen verketteren ende verbannen: ende insonderhey, wat sy drijven ende leeren, wat al lasteringen dat sy teghen den levendigen Godt, ende sijn H. Woort, niet alleen in hare dagelijcxsche vermaninghen, maer oock in openbaren druck uytbraken; wat een vreemden Godt ende Salighmaker dat sy verdichten; hoe los dat sy den gantschen grondt des gheloofs stellen; hoe seer datse de fundamenten der salighey ende godsalighey te gronde werpen; hoe oneerbiedelijck dat sy van de ordonnantie Gods, nopende het Ampt der Overhey, ende de gene die 't selve bedienen, spreken; hoe troosteloos dat sy den mensche in sijn siek-bedde laten; hoe vreemt dat sy

der Wederdoopers, dat hij met Ds. Petrus Austrosylvius zaliger gedachtenisse anno 1637 door ordre des Noord Hollandsche Synodi heeft in 't licht gegeven, is nu weder onder de pers gebracht, met Schriftuurplaatsen naar de nieuwe bijbeloverzetting [volgt een onleesbaar woord, iets als „Genike“; kan er staan „gesterkt“?]. In de remonstrantie voor dat boek aan de Staten wordt gewag gemaakt van een schandaleusen Mennoniet Ouwke Wallis, wiens gruwelijke dwalingen wederlegd zijn door D. Adolphus Sibelius predikant te Werfum in de Omlanden. Doeslaer verzoekt, dat dit boekje door de vergadering mag worden geapprobeerd en geauthoriseerd, om als appendix achter zijn boek te worden bijgevoegd. Het verzoek wordt afgeslagen.

van den staet des menschen na sijn overlijden gevoelen; ende wat al tyrannie, wreeetheyt ende gruwels dat sy onder 't deksel van haren Ban aenrechten. Ende dat alles daer henen, op dat men hare sake, niet nae den schijn, maer na de waerheyt soude moghen aensien".

Nevens geloofshelden heeft de eeuw der Hervorming ook lasteraars en twijfelaars voortgebracht. Een lasteraar was de Arragoniër Michaël Servet, die de Drieenheid een driekoppigen helmond schold ¹⁾. Een twijfelaar de Poolsche edelman, die met de Hervormers schoon niet ongeveinsd vriendschap onderhield. Zelfs in die eeuw des lichts doorreisde Laelius Socinus de Gereformeerde landen, als zocht hij nog waarheid. Na Servet's verbranding vervaardigde hij een scherp geschrift tegen Calvijn over het vervolgen der ketters. Zijn eerste openbaar worden. Bij zijn overlijden in 1562 werd Laelius Socinus eerst recht bekend als leerling van Miguel Servete ²⁾.

1) Geleerde arts en antitrinitariër, om hoofdwerk Christianismi restitutio veroordeeld, 27 Oct. 1553 te Genève verbrand. M. Servet, Van de dolughen in de Drievuldigheid. Seven boecken, certijts in het Latijn beschreven ende overgeset door R. Tellier, 1620. H. ab Allwoerden, Historia Michaelis Serveti, Helmst. 1727, in h. Holl. als H. van Alwoerden en J. L. Mosheim, Historie van Michael Servetus den Spanjaart, Rott. 1729. F. Trechsel, Die Protestant. Antitrinitarier vor Socin und in seiner Zeit, 1839. Werk van Brunnemann 1865. A. v. d. Linde, Michaël Servet een brandoffer d. geret. inquisitie, Gron. 1891. Vooral H. Tollin Waalsch pred. van Maagdenburg gaf veelomvattende studiën betreffende Servet.

2) Bijzonderheden uit een boekje, dat uit de Bibl. der Vereen. Doopsg. Gem. te Amst. mij vriendelijk ter inzage verstrekt werd: Kort begriip van de opkomste ende leere der Socinianen... grontelick wederleyt... door D. Johannem Cloppenburch, Doctor ende prof. d. H. Theol., in de vermaerde universiteit v. Francker, Dordr. 1652, 423 blz. Het Lat. geschrift van Vorstius' leerlinge, »Van 't ampt van een Christen mensch in dese hedendaeghsche Religions verschillen 1610", bevat in de Ned. vertaling van

Zijn neef en erfgenaam Fausto Sozzini ijde van Lyon naar Zürich, om de nagelaten geschriften te bemachtigen. Daarna onthield hij zich langen tijd te Florence, te Bazel en in Polen ¹⁾. Laatstgenoemd land begon juist zich tot de Gereformeerde Hervorming te keeren. Faustus stichtte er de gemeente der Unitariërs, die met verwerping der Triniteit slechts de eenheid van het goddelijk Wezen voorstond. Faustus Socinus werd de vader van het Socinianisme.

De leer der Socinianen is halfslachtig, een hinken op vasthouden aan de klanken en verwerpen van den inhoud der bijbelwaarheid. Jezus Christus is als bloot mensch doch vaderloos geboren. In den hemel opgenomen, werd hij tot loon zijns levens vergoddelijkt. Als middelaar Gods brengt hij den menschen kennis en genade toe. Wie van hem leert het Christendom zedelijk op te vatten, is ... verlost.

Deze koude verstandsgodsdienst hief dus eenvoudig

1630 als aanhangsel »Kort begriip v. d. leere d. Socinianen». Een Lat. copie daarvan bestreed onze Cloppenburch, *Compendioluū doctrinae ecclesiae Christianae nunc in Polonia potissimum florentis.* — C. Illgen, *Vita L. Socini*, Lps. 1814; *Symbolae ad vitam et doctr. L. Soc.*, Lps. 3 P. 1826—'44.

1) In het Italiaansch schreef hij een tractaat over de autoriteit der H. Schriftuur, 1570. Te Bazel van 1574 tot '77 theologie studeerende, schreef hij twee lange disputeren. Hoe Jezus Christus onze Zaligmaker is, en Van 's menschen staat voor den val. In 1578 gaf hij in 't Latijn uit Castellio's samenspraken over de praedestinatie, den vrijen wil en het geloof; Seb. Castellio, *Dialogi IV: de praedestinatione, de electione, de libero arbitrio, de fide. Eiusd. opuscula. Aresdorfii, per Theophil. Philadelph.* (Basil) 1578, 12°. Dirk Coornhert verspreidde in 1581 daarvan een Ned. vertaling. In Polen sloot Faustus zich aan bij de Arianen en Ebionieten. Hij begon toen vermaard te worden door het uitgeven der Apologie voor die van Rakau, tegen Palaeologus, van het politiek magistraatsambt 1581, en van het Dispuut over den zin van Rom. VII 1583, gedrukt onder den naam van Prosper Desideus. De eerste onrust tusschen Arminius en de Amsterdamsche predikanten bestond juist ook in verschil over de uitlegging van Rom. VII. Arminius neigde tot het gevoelen van Prosper Desideus alias Socinus. Fueszsin. Seb. Castellio, Frkf. 1755. A. Schweizer, S. C. Vorganger des Arminius, in Tüb. Jhbb. 1851, I. Mähly, S. Cast., Basel 1863.

alle christelijke mysteriën op. Zijn aanhangers golden allerwege als onchristenen. In Polen werden zij uitgeroeid. Brandenburg nam verdreven gemeenten, onze Republiek enkele personen op. Schier alle rechtzinnigen tot ergernis ¹⁾).

In het jaar waarin Faustus Socinus te Krakau door studenten bijna werd doodgeslagen, deed het Socinianismus ten onzent zijn intree. Christoffel Ostorodt een Duitscher en Andreas Voidovius een Pool bezochten in 1598 Friesland en Holland, om Socinus' „Hoe Jezus Christus onze Zaligmaker is" en andere geschreven en gedrukte boeken te verspreiden. De theologische faculteit van Leiden oordeelde, „dat die schriften met de Religie

1) Opera F. Socini, Irenop. [Amst.] 1656. 2 d. f. [S. Przypcovius] Vita F. S. 1636, vóór Opera Soc. en Bibl. Polon. Soutain, Mem. of the life of F. S., Lond. 1777. J. J. Rambach, Einl. in d. R. Streit d. ev. K. m. d. Soc., Cob. 1753. Id., Pellis ovina Socinianis detracta, Holl. vert.: Godgeleerde verhandeling waar in de schapenvagt, den Socinianiën afgetrokken, vertoont wort 1743. Op p. 111—116 der »Pellis" het bewijs, dat de Soc. slechts in woorden verdraagzaam zijn. Zeltner, Historia Crypto-Socinismi Altorfinae Acad. infesti, Lps. 1729. C. Ostorodt, Unterrichtung v. d. Hauptp. d. chr. R., Rak. 1604. Wissowatius, Rel. rationalis, 1685 Amst. 1703. Stan. Lubieniecii, Hist. ref. Pol., Freist. 1685. C. Bengel, Ideen z. Erkl. d. Soc. L Begr. [Tüb. Mag. St. 14 ff.] Vooral O. Fock, der Soc., Kiel 1847. 2 Abth. vgl. Zts. f. hist. Th. 1845, H. 2. De leer der Socinianiën inzonderheid in Catechismus Racoviensis, 1609, 12 enz., in het Poolsch 1605, ed. Oeder, Frcf. 1739. Daaraan ging vooraf Catechesis et Confessio fidei coetus per Poloniam congregati, in nomine Domini nostri Jesu Christi crucifixi et resuscitati. Deut. VI. Audi Israel Dominus Deus noster Deus unus est. Joh. VIII. dicit Jesus: Quem dicitis vestrum esse Deum est Pater meus. Cracoviae 1574. Absolvitur ea quatuordecim philyris. [philyrae = de tot schrijfpapier bewerkte bast der papyrusplant. Wat kan D. Gerdes, Florilegium, ed. III, p. 77 sq., daarmee bedoelen? Telde het zeldzaam geschrift 14 bladen?] In praefatione: »Obscuramus et obstetnamur omnes per Deum et salutem vestram, examine isthaec sedulo ad nomina divinarum oraculorum et fugite a fide Babylonica et vita Sodomitica, ingressi in arcam Noë 1 Pet. 3". Tot ergernis van Gerdes en velen, worden de antwoorden in bijbelteksten gegeven. Zie Moshemian in Institut. Hist. eccles. recent. sec. 16. sect. 3. c. 4 p. 316, 321; Baumgarten in relat. libror. memorabil., tom. XI. p. 35—40. En Ernesti Soneri Catechismus; waarin de beginselen van den Catech. Racoviensis besproken worden.

van de Turken aller naest over-een komen: ende om verre stooten, soo de ware eeuwige Godheyt Christi, des Soons Gods ende des H. Geestes: Het Ampt Christi, ende sijne salighmakende weldaden: als de Instellinge van den H. Doop". De Staten Generaal deden die boeken in tegenwoordigheid dier vreemden te 's Gravenhage verbranden, en belastten hen zelve binnen den tijd van tien dagen uit de Vereenigde Provinciën te vertrekken ¹⁾.

Op den duur lieten geschriften en gedachten der Unitariërs zich niet buitensluiten. Inzonderheid aan Remonstranten, ook wel aan Doopsgezinden, werden „de zielverderfelijke en godslanderlijke ketterijen der Socinianen" aangewreven.

De synode van Alkmaar 1662 (art. 17) verstond met genoegen, dat Comenius het derde en laatste deel uitgaf van zijn „Admonitorium tegen het Jurenicum Socinianorum Swickerij".

Voor al de synode van Haarlem 1669 kante zich tegen het Socinianisme. Zij vestigde (art. 3) haar aandacht op de „Bibliotheca fratrum Polonorum, quos Unitarios vocant" [Bibliotheek der Poolsche broeders, die men Unitariërs noemt] een boek van acht folianten dat al dertien jaren bestond ²⁾. Een request daartegen aan het Hof had zij van de Staten van Holland verkregen.

Ook was de vergadering (art. 32) op kerkelijke middelen tegen de Socinianen verdacht. De classis van Haarlem merkte op, dat het „Socinismus" bijzonderlijk schuilt

1) W. J. v. Douwen, Socinianen en Doopsgezinden. Doopsg. hist. uit de jaren 1559—1626. Prof. dr. W. J. Kühler, Het Socin. in Ned., Leid. 1912. Dr. J. C. v. Slee, Ges. v. h. Soc. in Ned., 1914. Vgl. Cloppenburch, 26—32; en Ant. Walaëus, Censure, Opdracht aan Staten, 3 en 4. F. K. van Ommen Kloeke, De Socinianen en de Zuid-Hollandsche Synode in 1639, in Ned. archief voor kerkges., XI (1914) 241—256.

2) Bibliotheca fratrum Polonorum, quos Unitarios vocant, instructa operibus omnibus Fausti Socini, J. Crellii, J. Slintingii à Bucowitz, J. L. Wolzogenii. Irenopoli (Amst.) 1656, 8 vol. fol.

onder de Mennisten en Remonstranten. De classen zullen zich op middelen bedenken. „En sullen ondertusschen D. D. Deputati eens vernemen, off en op wat confessie de Mennisten hier te lande worden getolereert en toegelaten”.

De synode van Amsterdam 1670 (art. 24) vernam: Er zijn verscheiden confessiën der Mennisten, „maar is geen confessie bevonden waer op deselve getolereert werden”.

Over de kerkelijke middelen wordt niet meer gerept. Alleen zij nog vermeld dat de synode van Hoorn 1683 (art. 11) niet weinig onthutst was, toen „bericht wierde datter Testamenten [bijbels] gevonden wierden oock van gereformeerde predicanten met approbatie onderteeckent, achter dewelcke dan gevonden wierden Sociniaensche Formulieren en Confessien; de C. synodus oordeelende dat dese dingen mettertydt konden werden van een seer verschrickelijcke consequentie, geeft D. D. Deputatis in last conjunctim cum D. D. Deputatis Zuyd Hollandiae [te zamen met de deputaten van Z.-H.] daer over een request aen haer Ed. Groot Mogenden te presenteren, tenderende om te obtineren placcaet dat niet alleen den Bijbel noch int geheel noch ten deele, maer oock onse gemeene liturgie niet soude mogen worden gedruckt off uytgegeven dan na voorgaende revisie en onderteeckeninge van predicanten”.

Ziedaar al de oogst der zeventiende eeuw. De elders verdreven Socinianiënen werden in Holland geduld. Hier verschenen hun boeken. De schuilnaam hunner geschriften, „Gedrukt tot Vrijburg”, is de vaste benaming voor Amsterdam. Heeft de oude kerk tegen deze secte voldoende gewaakt?

Wat mogen wel de aanstootelijke nieuwheden in de leer geweest zijn, waarvan de synode van Enkhuizen 1672 gewaagt?

„45. Particulare Haerlemensis. Nadien de tegenwoordige tijden seer vrugthbaer sijn van veelderhande aenstootelijke nieuwheden, dewelcke op den predickstoel werden gebraght, ende oogenschijnlijk staen te veroorsaecken grooten hinder jnde liefde ende vrede der kercken, soo wert de christel: sinodus jn bedenckinge gegeven, oft niet oorbaer ende voor de ruste der kercke dienstigh waere de classen respectie te vermanen, om met allen jver ende voorsichtigheijt tegen die aenstootelijke nieuwheden te waecken.

De Christelijke Sinodus heeft dese voorgestelde bedenckinge soo gefundeert gevonden, datse gewilt heeft dit voorstel in haere eijgen sinodale resolutie te veranderen, en vermaent allen respectiven classen met allen jver ende voorsichtigheijt tegen die aenstootelijke nieuwheden te waecken”.

De synode van Edam 1673 breidde dit nog wat uit.

43. Gravamen classis Edamensis. Geeft in bedenking of niet „gerecommandeert behoort te worden, om ten hooghsten te vermijden alle soodaenige phrasiologien en expressien, jnt predicken catechiseeren en het schrijven, welke oogenschijnlijk geschaepen schijnen twisten en onrusten tusschen broederen te veroorsaecken en de gemeente te ontroeren, dat oock gelijk op de eenigheijt der leere om het selve te spreekken, geleth magh werden op de eenigheijt der liturgien om het selve te doen”.

De christelijke synode heeft hieromtrent „reflexie genomen op het project dien aengaende van sijne wel ed: de Heere van out-Haerlem [mr. Cornelis Fannius vrijheer van out-Haerlem, één van de aanwezige commissarissen der Hollandsche Staten].

Dit ontwerp bevatte 10 artikelen. „4e. Dat de classis en visitatores in het visiteren en approberen der schriften

niet alleen letten oft de selve oock directelijck, ofte met seckere consequentie aenlopen tegens de Formulieren van eenigheijt, soo jn saecken als expressien ende doorgaens aengenomen leer en waerheijt, maer wel bijzonderlijck oft oock door eenige personalia ofte andersints de vrede en stichtinge der kercken daer door eenigh hinder ofte gevaer soude mogen werden toegebracht".

De broederen, daarop speciaal niet gelast, zullen dit concept op het favorabelst hun respective classen recommandeeren, en daarover het volgend jaar besluiten. De gewone werkmethode in dergelijke gevallen.

In de synode van Alkmaar 1674 wekte de nieuwigheidszucht oude confessie-liefde, die zich zelfs aan de Leidsche hoogeschool trachtte mee te deelen.

38. Zijn opgelezen de adviezen der classen over het concept van den heer Fannius. Op het 4de artikel „Js de resolutie des christelijken Synodi, dat int approbeeren der Boecken sal gelet werden, dat daer in niet werde gevonden, dat in saecken of expressien directelijck of indirectelijck aenloopt tegen de doorgaens aengenomen leere, soo als in Godts woordt, ende de Formulieren van Eenicheijt dat is Catechismus Confessie Canones Synodi Dordracenae uytgedrukt is".

Na het tiende artikel „Hebben de respective Classen eenpariglijck verclaert hen verpligt te vinden en aentemen te blijven bij de leere, die conform Godts woort tot nog toe in publijke kercken onses vaderlants is geleert, ende inde formulieren van eenicheijt, dat is in de Catechismus, Confessie, Canones Synodi Dordracenae is uytgedrukt, sonder int prediken, catechiseeren ofte schrijven, iets te spreken ofte te leeren, twelck in saecken of expressien, daer tegens soude mogen aenlopen, directelijck of indirectelijck, of de selve leere, of formulieren te taxeren, tsij in saecken off met expressien, mede directelijck off indirectelijck daer tegen aenlopende als boven.

Sijnde wijders verstaan, dat de Heeren Staten van

Hollant en Westvrieslant per Duputatos Synodi [door de deputaten der synode] sullen werden versogt bij der selver te nemen resolutie, het selve oock opt serieuste te recommanderen en gelasten, aen de professoren van de H. Theologie in de Universiteit tot Leijden, nevens de regenten van de collegen aldaer”.

In de synode van Haarlem 1675 bleek het reglement der 10 artikelen door de Staten van Holland te zijn bekrachtigd, behalve de aanbeveling der drie Formulieren van eenigheid aan de Leidsche professoren.

36. Op den 38 Art. Synodi praecedentis [der voorgaande synode] handelende van het Project en Reglement der X Artikelen rapporteren D. D. Deputati, dat sij het Request, slaande op het laatste lid van den X^{den} Artikel, volgens hare last aan hare Groot Mogenden hadden overgelevert, dogh dat het hare Ed. Groot Mogenden niet en hadde goed gedacht daarop eenige Resolutie te nemen: Maar dat de Wel-Ed. H. H. Commissarissen haar rapport afgelegd hebbende, daar op een Staats Resolutie was gevolgt, in welke alle die X Artikelen, met weynigh veranderinge, genoegsaam van woord tot woord waren gearresteert, uytgesondert dat hare Ed. Groot Mogenden de recomandatie van de H. H. Professoren der Theologie, en van de Regenten van de Collegien tot Leijden, waar van in den X^{den} Artikel gesproken wort, ende waarop gemelte Request sloeg, aen haarselven hadden gereserveert, sonder eenige reflexie te nemen op het versoek des Synodi in desen. Zijn derhalven de Classen vermaant, die 't oock hebben aangenomen, haar preciselijk na den inhoud van de voorgemelte Artikelen te reguleren”.

De correspondenten van Zuid-Holland lezen uit hun acten op, dat hun synode van Leerdam insgelijks de X Artikelen heeft aangenomen. Op de aanbieding tot een oprechte correspondentie — bestond die dan niet meer? — verklaart dit christelijke synodus van harte genegen te zijn, „om alsoo te beter en krachtiger uijt te werken

ende te bevorderen tgene soude mogen strekken tot de eere van Gods H. Name, ende conservatie vande ware Christelijke Gereformeerde Religie, soo als die tot noch in de publijke Kerken onses Vaderlants geleert, en inde Formulieren van eenigheijt uijtgedrukt is" 1).

Aldus zijn de aanstootelijke nieuwigheden van het jaar 1672, door Staat en Kerk met het zwaard der drie Formulieren van eenigheid bedwongen.

F. J. Los.

Koudekerk (Z-H.) Augustus 1914.

1) Synode v. Amst. 1676. Art. 58 bevat het besluit, dat de Acta synodi in de eerste classis na het houden der synode in iedere classis zullen gelezen en daarop geresolveerd zal worden. Jaarlijks zal daarvan in de synode rekenschap gegeven worden, of het gedaan is. In de synode van Hoorn 1677 (art. 51) werden de 10 artikelen nadrukkelijk gehandhaafd.

Als blijk van waakzaamheid tegen een zeer bekend boek zij iets uit de synode van Hoorn 1677 (art. 42) vermeld. Gedeputeerden, als vrucht van hun devoiren, rapporteeren een extract uit de resolutie der Staten van Holland van 17 Juli 1677 aangaande de Historiën van Gerard Brandt. Reeds zijn twee stukken verschenen, gericht o. a. tegen de Kerk, den Prins van Oranje, en verscheiden staten-leden. Verwacht werd het derde stuk, „het vuyjste bujten twijffel van allen, als waer in eijgentlijk de oorspronk, en de waere oorsaeck van de kerckelijcke beroerten, met de gansche naesleep van dien, waerlijck door de Remonstrantsche factie verweckt, op sijn Remonstrantsch soude werden verhaelt, en aangewesen". De Staten trekken het octrooi in, en gelasten Brandt zich verder van alle aanstootelijckheid te onthouden. Edam 1679, art. 40. Deputaten zullen met den kerckeraad van Amsterdam vigileeren, dat het derde deel van Brandt „niet in 't licht en kome". Enkhuizen 1684, art. 33. Het derde deel der Historie van Brandt werd niet gedrukt, zou ook niet licht gedrukt worden.